

Funded by
the European Union

FARM to FORK
ACADEMY

Regionalni dokument politike o održivim prehrambenim sistema i izvorima prihoda u ruralnim područjima Zapadnog Balkana

Preporuke za javne politike
2025

Regionalni dokument politike o održivim prehrambenim sistemima i izvorima prihoda u ruralnim područjima Zapadnog Balkana

Izdavač:

Albanska mreža za ruralni razvoj

Autor:

Anila Boshnjaku, vanredni profesor, Poljoprivredni univerzitet Tirana

Metodologija:

Prof. dr. sc. Bojan Stipešević, Fakultet agrobiotehničkih nauka Osijek, Hrvatska

Recenzenti:

Prof. dr. sc. Bojan Stipešević, Fakultet agrobiotehničkih nauka Osijek, Hrvatska

Evelina Azizaj, Nacionalni koordinator, Albanska mreža za ruralni razvoj

Alba Tema, Projekt menadžerka i istraživačica, Albanska mreža za ruralni razvoj

Dizajn:

Eduart Cani

Tirana, decembar 2025.

Ovaj dokument o politici je kreiran uz finansijsku podršku Evropske unije. Sadržaj ovog dokumenta je isključiva odgovornost organizacija koje realizuju projekat i ne odražava nužno stavove Evropske unije.

Zahvalnice

*Regionalni dokument politike o održivim prehrambenim sistemima i izvorima prihoda u ruralnim područjima Zapadnog Balkana zasnovan je na opsežnom radu stručnjaka i projektnih partnera širom regiona. Autori se zahvaljuju nacionalnim ekspertima koji su učestvovali u izradi Nacionalnih izvještaja o jačanju pozicije farmera u lancima vrijednosti i Nacionalnih dokumenata politike o održivim prehrambenim sistemima i ruralnim izvorima prihoda u svakoj zemlji Zapadnog Balkana i to: PhD. Ramadan Klisurića (Kosovo*¹), PhD. Draženko Budimir (Bosna i Hercegovina), Ilinka Beatović Nikić (Crna Gora), Dr. Aleksandra Martinovska Stojčeska (Sjeverna Makedonija) i Slobodan Ljubojević (Srbija).*

Posebna zahvalnost upućuje se projektnim timovima Nacionalnih mreža za ruralni razvoj u svakoj zemlji Zapadnog Balkana: Leotrim Gërmizaj (Kosovo), Angelina Lucić i Duško Cyjetinović (Bosna i Hercegovina), Slavica Delibašić (Crna Gora), Aleksandra Todorovska i Ljubomir Netkov (Sjeverna Makedonija) i Dragan Roganović (Srbija) za njihov doprinos u sprovođenju konsultativnih procesa i pripremi nacionalnih izvještaja i nacionalnih dokumenata politike.

¹ Ova oznaka se koristi bez prejudiciranja stavova o statusu i u skladu je sa Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a 1244/1999 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji nezavisnosti Kosova

Lista tabela	5
Lista skraćenica.....	6
Sažetak	7
1. Uvod.....	9
1.1. Pozadina: Poljoprivreda na Zapadnom Balkanu.....	9
1.2. Zašto održivost i zašto sada?.....	9
1.3. Ciljevi regionalnog pregleda.....	9
1.4. Struktura dokumenta o politici.....	10
2. Pregled odabranih lanaca vrijednosti po zemljama	10
3. Metodologija	14
3.1. Participativni pristup i prikupljanje podataka	14
3.2. Konceptualni okvir SFVCD-a.....	15
3.3. Procjena učinka i bodovanje	16
3.4. Analitičke faze	16
4. SWOT analiza na regionalnom nivou.....	17
5. Diskusije i predložene praktične mjere za održive sisteme ishrane u zemljama ZB-6.....	21
6. Izazovi specifični za zemlju i predložene mjere za sektor poljoprivrede i ruralnog razvoja u ZB-6	32
6.1. Rezime karakteristika specifičnih za zemlju.....	32
6.2. Predložene mjere za svaku zemlju ZB-6	36
7. Preporuke politika za održive prehrambene sisteme i izvore prihoda u ZB -6.....	38
PRILOZI	41
PRILOG A: Detaljne informacije o konsultativnim sastancima po zemljama	41
PRILOG B. Kratkoročne i dugoročne mjere za svaku državu ZB-6	42

Lista tabela

Tabela 1: Broj učesnika na konsultativnim sastancima za svaku zemlju	14
Tabela 2: SWOT analiza na regionalnom nivou u tri dimenzije održivosti	17
Tabela 3: Rezime zajedničkih izazova sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja u zemljama ZB-6	21
Tabela 4. Predložene kratkoročne i dugoročne mjere za ekonomsku održivost poljoprivrednog sektora u ZB-6.....	24
Tabela 5. Predložene kratkoročne i dugoročne mjere za socijalnu održivost poljoprivrednog sektora u ZB-6.....	27
Tabele 6. Predložene kratkoročne i dugoročne mjere za ekološku održivost poljoprivrednog sektora u ZB-6.....	29
Tabele 7. Rezime specifičnih izazova poljoprivrednog sektora u ZB-6	33
Tabela 8. Kratkoročne i dugoročne mjere ekonomske dimenzije za svaku državu ZB-6	42
Tabela 9. Kratkoročne i dugoročne mjere ekonomske dimenzije za svaku zemlju ZB-6	43
Tabela 10. Kratkoročne i dugoročne mjere ekonomske dimenzije za svaku državu ZB-6	44

Lista skraćenica

AKIS	Poljoprivredni sistem znanja i inovacija
CAP	Zajednička poljoprivredna politika
CEFTA	Sporazum o slobodnoj trgovini Centralne Evrope
EU	Evropska unija
F2F	Od farme do viljuške (Strategija)
FAO	Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija
BDP	Bruto domaći proizvod
GI	Geografska oznaka
INSTAT	Institut za statistiku Albanije
IPA	Instrument pretpristupne pomoći (EU finansiranje)
IPARD	Instrument pretpristupne pomoći u ruralnom razvoju
NVO	Nevladina organizacija
PDO	Zaštićeno porijeklo proizvoda
PGI	Zaštićena geografska oznaka
SFVCD	Razvoj održivih lanaca vrijednosti hrane
SWOT	Analiza snaga, slabosti, prilika i prijetnji
TSG	Tradicionalni specijalitet garantovan
ZB	Zapadni Balkan

Sažetak

Poljoprivredni sektor ostaje glavni stub ekonomija zemalja Zapadnog Balkana (ZB-6), oblikujući izvore prihoda u ruralnim područjima, bezbjednost hrane i kulturni identitet u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji. Iako je njegov udio u nacionalnom BDP-u u posljednjih nekoliko godina opao, poljoprivreda i dalje doprinosi između 4% i 16% nacionalne dodate vrijednosti, što je nekoliko puta više od prosjeka EU, i stoga ima disproporcionalno veliki značaj za zaposlenost. Međutim, sektor se suočava sa stalnim strukturnim i institucionalnim izazovima, uključujući male posjede, ograničenu mehanizaciju, ograničen pristup finansijama i slabe organizacije proizvođača, što ostavlja poljoprivrednike ranjivim na tržišne fluktuacije i spoljašnje šokove. Klimatske promjene dodatno stvaraju pritisak kroz suše, poplave i degradaciju zemljišta, dok fragmentacija politika i ograničen institucionalni kapacitet i dalje usporavaju napredak ka usklađivanju sa EU standardima.

U tom kontekstu, Regionalni dokument o politici održivih prehrambenih sistema i izvora prihoda u ruralnim područjima ZB-6 pruža detaljne analize i okvir zasnovan na dokazima za održiviji, konkurentniji i inkluzivniji agro-prehrambeni sistem. Studija primjenjuje pristup FAO-a *Razvoj održivih lanaca vrijednosti hrane* (SFVCD), obezbjeđujući uporedivost kroz ekonomske, socijalne i ekološke dimenzije i usklađenost sa EU Green Deal, Strategijom Od farme do viljuške (F2F) i Zajedničkom poljoprivrednom politikom (CAP). Analiza se temelji na bogatom participativnom procesu koji je obuhvatio šest nacionalnih konsultacija održanih između 2023. i 2024. godine u ZB-6, sa poljoprivrednicima, koji su pružili dokaze iz prve ruke o ograničenjima i mogućnostima u odabranim lancima vrijednosti u svakoj zemlji. Pored toga, prerađivači, zadruge i lokalne vlasti dali su svoja mišljenja. Ovi lanci vrijednosti su odabrani prema sljedećim kriterijumima: važnost lanca, konkurentsko okruženje, proizvodni i prerađivački kapacitet, struktura troškova, potencijal profita, održivost i podrška države.

U svim ZB-6 ekonomijama, izazovi su vrlo slični: strukture farmi i dalje su dominantno mikro-posjedi, pristup finansijama je ograničen visokim kamatnim stopama i zahtjevima za kolateral, dok infrastruktura za prerađu i logistiku, potrebna za dodavanje vrijednosti ili pristup izvoznim tržištima, nije dovoljno razvijena. Takođe, organizacije proizvođača i zadruge su još uvijek slabe, što ostavlja poljoprivrednike sa malo pregovaračke moći. Sa socijalne strane, raširena neformalnost, rodna neravnopravnost i odlazak mladih ugrožavaju ljudski kapital. Poljoprivreda je i dalje vrlo ranjiva na klimatske promjene, suočavajući se sa izazovima poput erozije zemljišta, degradacije pašnjaka i neefikasnog upravljanja stajskim đubrivom, što povećava emisiju gasova staklene bašte i ugrožava biodiverzitet.

Uprkos ovim zajedničkim izazovima, zemlje ZB-6 pokazuju i značajne snage koje stvaraju dobre temelje za održivi razvoj, uključujući povoljne agroklimatske uslove, dugu tradiciju poljoprivrede i bogatu raznovrsnost nišnih, visokovrijednih proizvoda. Takođe, postoje prilike poput angažmana donatora i instrumenata EU pretpristupne pomoći, uključujući IPARD, koji već podržavaju ulaganja u infrastrukturu, obuku i kvalitet. Ovi resursi, u kombinaciji sa rastućom domaćom potražnjom i zajedničkom težnjom ka članstvu u EU, pružaju jedinstvenu priliku za ubrzanu transformaciju ka održivim prehrambenim sistemima. Ova tranzicija predstavlja i potrebu i priliku za zemlje ZB-6. Održivi razvoj nije spoljašnji uslov, već put ka otpornosti i dostojanstvu ruralnih zajednica. Usklađivanje sa EU Green Deal omogućava regionu pristup novim tržištima,

tehnologijama i investicijama, ukoliko zemlje djeluju kolektivno i strateški. Modernizacijom institucija, jačanjem saradnje među poljoprivrednicima i prihvatanjem ekološke i socijalne održivosti, ZB-6 može transformisati poljoprivredu iz sektora preživljavanja u održivi sektor.

1. Uvod

1.1. Pozadina: Poljoprivreda na Zapadnom Balkanu

Poljoprivreda ostaje strateški stub u zemljama ZB-6: Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu¹, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji, pružajući ruralnu zaposlenost, bezbjednost hrane i kulturni identitet. Iako udio sektora u BDP-u varira od zemlje do zemlje (od 3,1% u Srbiji do 15,5% u Albaniji u 2024. godini)², on je dosljedno viši od prosjeka EU (1,6% u 2024. godini)³ i stoga je izloženiji rizicima produktivnosti, socijalnim i ekološkim izazovima. Što se tiče strukture farmi dominiraju mali i fragmentisani posjedi, u nekim slučajevima profit i prodaja zavise od neformalnih kanala, dok su kapacitet prerade i kvalitetna infrastruktura nedovoljno razvijeni. Klimatski šokovi (suše, poplave, toplotni talasi) i pritisci na prirodne resurse (degradacija zemljišta, nedostatak vode, propadanje pašnjaka) dodatno pojačavaju ekonomsku ranjivost, sa direktnim implikacijama po konkurentnost i izvore prihoda u ruralnim područjima⁴.

1.2. Zašto održivost i zašto sada?

U vremenu globalnih kriza, održivost nije opcija, već glavni vodič za promjene u obezbjeđivanju održivih prehrambenih sistema i izvora prihoda u ruralnim područjima. EU Green Deal i njegova strategija Od farme do viljuške (F2F), zajedno sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom (CAP), postavljaju jasan put: bezbjednija hrana, niže emisije, jače mjere zaštite biodiverziteta, kružna upotreba resursa i pravednija raspodjela vrijednosti duž lanaca. Za zemlje ZB-6 koje teže EU integraciji, usklađivanje sa F2F strategijom i CAP-om predstavlja i uslov za pristup tržištu i priliku za modernizaciju poljoprivrednog sektora, jačanje kapaciteta institucija i mobilizaciju investicija iz javnog i privatnog sektora. Stoga je mjerenje i unapređenje održivosti u ekonomskim, socijalnim i ekološkim stubovima neophodno za smanjenje rizika, povećanje produktivnosti i otvaranje pristupa tržištima EU i finansiranju.

1.3. Ciljevi regionalnog pregleda

Glavni ciljevi ovog regionalnog dokumenta politike su sljedeći:

1. Procjena održivosti odabranih lanaca vrijednosti (Albanija – mliječni proizvodi; BiH – mliječni proizvodi; Kosovo – povrće i mliječni proizvodi; Crna Gora – mliječni proizvodi; Sjeverna Makedonija – med; Srbija – crvena paprika/ajvar) u ekonomskim, socijalnim i ekološkim dimenzijama.
2. Razumjeti sistemske izazove koji ograničavaju učinak identifikovanjem ključnih organizacionih, institucionalnih, ekoloških i tržišno povezanih slabosti.

² World Bank, 2025. *Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP)*. World Development Indicators. Preuzeto sa <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>

³ Trading Economics.. European Union - Agriculture, value added (% of GDP). Preuzeto sa <https://tradingeconomics.com/european-union/agriculture-value-added-percent-of-gdp-wb-data.html>

⁴ World Bank. (2024). Western Balkans 6 Country Climate and Development Report (CCDR). Washington, DC: World Bank. Dostupno na: <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/western-balkans-6-ccdr>

3. Obezbiјediti praktične preporuke zasnovane na dokazima, prioritetne mjere za vlade, razvojne agencije i EU, kako bi se ubrzale reforme usklađene sa EU standardima, ojačala otpornost i povećala dodana vrijednost i pravednost duž lanaca.

1.4. Struktura dokumenta o politici

Dokument započinje sa sažetim pregledima zemalja koji obuhvataju demografske podatke, korišćenje zemljišta, strukturu farmi, mehanizaciju, ekonomski doprinos poljoprivrede, trgovinske pozicije u odabranim lancima vrijednosti i ključne nedostatke. Zatim se objašnjava metodologija primijenjena u okviru SFVCD, uključujući izvore podataka, participativne korake, bodovanje i način na koji su kvantitativni i narativni dokazi usklađeni. Slijedi objedinjena SWOT analiza, koja razlaže snage, slabosti, mogućnosti i prijetnje u ekonomskim, socijalnim i ekološkim dimenzijama.

Na osnovu ovih nalaza, izvještaj identifikuje skup međusektorskih strukturnih izazova koji se javljaju u cijelom regionu, zajedno sa praktičnim preporukama pretpostupnih mjera za njihovo rješavanje. Zatim pruža prilagođenu dijagnostiku za određeni lanac vrijednosti svake zemlje, a dokument se završava prioritetnim, akciono orijentisanim preporukama za vlade, razvojne partnere i donatore, pružajući mapu puta za održivije sisteme ishrane i izvore prihoda u ruralnim područjima u ZB-6.

2. Pregled odabranih lanaca vrijednosti po zemljama

Albanija (lanac vrijednosti mliječnih proizvoda)

Prema podacima INSTAT-a⁵, Albanija je 2023. godine imala oko 2,4 miliona stanovnika, međutim, dostupni podaci nijesu detaljno razdvojeni na urbano i ruralno stanovništvo. Poljoprivredno zemljište je 2021. godine obuhvatalo 11.363 km², što predstavlja oko 40% nacionalne teritorije⁶, a poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo zajedno su činili 16,2% BDP-a u 2023. godini (smanjeno sa 18,8% u 2020. godini), što je i dalje znatno iznad prosjeka EU⁷. Sektor mljekarstva ostaje centralna aktivnost, čineći oko 40% poljoprivredne proizvodnje, ali se suočava sa strukturnim izazovima, uključujući dominaciju malih farmi (96% farmi ima manje od pet krava), neformalnu prodaju, ograničen pristup savjetodavnim uslugama i finansijama, kao i pritiske na životnu sredinu povezane sa upravljanjem stajskim đubrivom i degradacijom pašnjaka. Trgovina mliječnim proizvodima i dalje je strukturalno u deficitu, jer se nedostaci u domaćoj proizvodnji nadoknađuje uvozom mlijeka u prahu, putera i sira, dok neformalni prekogranični tokovi dodatno otežavaju pouzdanost mjerenja trgovine⁸.

⁵ INSTAT, (2024). Population and Housing Census 2023. Pristupljeno <https://www.instat.gov.al/en/census-2023/>

⁶ World Bank. (2024b). Agricultural land (% of land area), Albania. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS?locations=AL>

⁷ World Bank. (n.d.). Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP). World Development Indicators. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>

⁸ Albanian Network for Rural Development Network, (2025). National policy on sustainable food systems & rural livelihoods – Albania. Pristupljeno na: <https://anrd.al/wp-content/uploads/2025/11/National-Policy-Document-Albania-1.pdf>

Bosna i Hercegovina (lanac vrijednosti mliječnih proizvoda)

Bosna i Hercegovina ima oko 3,2 miliona stanovnika, dok poljoprivredno zemljište obuhvata 22.630 km², odnosno oko 44% ukupne površine zemlje.⁹ Udio poljoprivrede u BDP-u iznosio je 4,65% u 2023. godini, što je smanjenje u odnosu na 5,91% u 2020. godini¹⁰. Mlijeko i mliječni proizvodi čine otprilike 40% stočarske proizvodnje, ali broj proizvođača i dalje opada, pri čemu mnogi rade na nivou preživljavanja. Mehanizacija i kapaciteti prerade ostaju ograničeni, a federalna struktura upravljanja dodatno otežava kohezivnu poljoprivrednu politiku i savjetodavnu djelatnost, jer su nadležnosti podijeljene između državnog, entitetskog, kantonalnog i lokalnog nivoa. To dovodi do fragmentiranih podataka, preklapanja subvencionih šema i nedoslednih mjera ruralnog razvoja, što podriva konkurentnost i koordinaciju. Bilans trgovine mliječnim proizvodima ostao je negativan u 2023. godini, sa odnosom pokrivenosti izvoza u odnosu na uvoz od -56%.¹¹

Kosovo (lanci vrijednosti povrća i mliječnih proizvoda)

Kosovo ima oko 1,5 miliona stanovnika, dok je 2022. godine prijavljeno oko 420.482 ha iskorišćenog poljoprivrednog zemljišta.¹² U 2023. godini poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo doprinijeli su sa 7,22% BDP-a zemlje.¹³ Sektor, posebno odabrani lanci vrijednosti, suočava se sa brojnim izazovima, kao što su visoko fragmentirane strukture farmi, dominacija malih proizvođača sa ograničenim pristupom savetodavnim uslugama, mehanizaciji i finansijama, kao i slabe organizacije proizvođača. Dodatno, klimatske ranjivosti poput suša i nestašice vode, koje, zajedno sa rastućim troškovima ulaganja, ograničavaju produktivnost i kvalitet. Bilans agri-prehrambene trgovine ostaje negativan, pri čemu povrće i mlijeko u velikoj mjeri zavise od uvoza kako bi se zadovoljila domaća potražnja, dok je izvoz skroman zbog ograničenih kapaciteta prerade, sistema sertifikacije i integracije na tržištu, uprkos povoljnim agroklimatskim uslovima i rastućoj domaćoj potražnji.¹⁴

Crna Gora (lanac vrijednosti mliječnih proizvoda)

Crna Gora je 2024. godine imala 623.831 stanovnika, dok je poljoprivredno zemljište obuhvatalo 2.556 km², što predstavlja približno 18% teritorije zemlje.¹⁵ Udio poljoprivrede u BDP-u smanjen

⁹ World Bank. (2024e). Agricultural land (% of land area), Bosnia and Herzegovina. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS?locations=BA>

¹⁰ World Bank. (2024f). Agriculture, forestry and fishing, value added (% of GDP), Bosnia and Herzegovina. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=BA>

¹¹ Rural Development Network of Bosnia and Herzegovina, (2025). National policy on sustainable food systems & rural livelihoods- Bosnia and Herzegovina. Pristupljeno na: [Policy dokument: Održivi prehrambeni sistemi i sredstva za život u ruralnim područjima - PORTAL AGROKULTURA](#)

¹² World Bank. (2024g). Population estimates, Kosovo. World Bank. Pristupljeno: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=XK>

¹³ World Bank. (2024h). Agriculture, forestry and fishing, value added (% of GDP), Kosovo. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=XK>

¹⁴ Network of Organizations for Rural Development of Kosovo, (2025). *National policy on sustainable food systems & rural livelihoods - Kosovo* [Unpublished policy draft].

¹⁵ World Bank. (2024i). *Population estimates, Montenegro*. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=ME>

je sa 7,6% u 2020. na 5,5% u 2023. godini.¹⁶ Iako lanac vrijednosti mliječnih proizvoda ostaje vrlo važan za sektor, on se suočava sa brojnim izazovima, uključujući nedovoljno razvijene kapacitete prerade, niske cijene za poljoprivrednike i slabiju tržišnu organizaciju. Planinski teren zemlje i raštrkana ruralna naselja dodatno povećavaju troškove sakupljanja i logistike, ograničavajući konkurentnost i ekonomiju i efikasnost u obimu.¹⁷ U 2024. godini uvoz mliječnih proizvoda iznosio je približno 79,8 miliona eura, dok je izvoz dostigao samo 0,25 miliona eura, što pokazuje snažnu zavisnost sektora od uvoza.¹⁸

Sjeverna Makedonija (lanac vrijednosti meda)

Sjeverna Makedonija je 2021. godine imala oko 1,7 miliona stanovnika, dok je poljoprivredno zemljište obuhvatalo približno 12.600 km², što je gotovo polovina teritorije zemlje.¹⁹ U 2024. godini poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo činili su oko 5,9% BDP-a, a lanac meda prepoznaje se kao važan doprinos izvorima prihoda u ruralnim područjima i ekosistemskim uslugama, posebno u planinskim i depopulacionim područjima. Međutim, sektor karakteriše fragmentirana proizvodnja, slaba organizacija proizvođača, ograničena savetodavna i veterinarska podrška, kao i izloženost nepravednim trgovinskim praksama koje stavljaju male pčelare u nepovoljan položaj. Trgovinski bilans je negativan, pri čemu Sjeverna Makedonija uvozi otprilike 2,5 puta više meda nego što izvozi, stvarajući trgovinski deficit od oko 358.000 eura.²⁰

Srbija (lanac vrijednosti crvene paprike/ajvara)

U 2021. godini, Srbija je imala oko 6,6 miliona stanovnika, dok je poljoprivredno zemljište obuhvatalo 34.850 km².²¹ Prema statistici, poljoprivredni sektor je doprinio sa 3,79% BDP-a zemlje.²² Crvena paprika je važna djelatnost u poljoprivrednom sektoru i ima dugu tradiciju u zaštiti geografske oznake (GI), posebno leskovački domaći ajvar, koji kombinuje kulturnu vrijednost i tržišni potencijal. Međutim, uprkos povoljnim agroklimatskim uslovima i kvalitetnim sirovinama, sektor se suočava sa klimatskom varijabilnošću koja utiče na prinose, nedostatkom radne snage, jazom u kapacitetima i usklađenosti među malim prerađivačima i ograničenim kolektivnim marketingom i brendiranjem. Analiza pokazuje da su većina malih proizvođača

¹⁶ World Bank. (2024j). *Agricultural land (% of land area), Montenegro*. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS?locations=ME>

¹⁷ Mreža za ruralni razvoj Crne Gore, (2025). *National policy on sustainable food systems & rural livelihoods – Montenegro*. Access in: [National policy on sustainable food systems and livelihoods in rural | Ruralnet.mk](https://ruralnet.mk/en/documents-publications-f2f/nacionalna-politika-f2f)

¹⁸ MONSTAT, (2025). *External Trade of Agricultural and Food Products*. Accessed in: <https://www.monstat.org/eng/novosti.php?id=4261>

¹⁹ World Bank. (2024l). *Population estimates, North Macedonia*. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=MK>

²⁰ Rural Development Network of North Macedonia, (2025). *National policy on sustainable food systems & rural livelihoods -North Macedonia*. Accessed in: <https://ruralnet.mk/en/documents-publications-f2f/nacionalna-politika-f2f>

²¹ World Bank. (2024o). *Population estimates, Serbia*. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=RS>

²² World Bank. (2024q). *Agriculture, forestry and fishing, value added (% of GDP), Serbia*. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=RS>

nezavisni proizvođači sa minimalnom horizontalnom saradnjom, dok konkurencija jeftinijeg industrijskog ili uvoznog ajvara dodatno pritiska profitabilnost.²³

Zajednički obrasci u regionu

U svih šest zemalja Zapadnog Balkana poljoprivreda i dalje ima veoma veliki ekonomski i socijalni značaj u poređenju sa prosjekom EU.

Uprkos strukturnim i institucionalnim razlikama, nacionalni dokumenti o politici pokazuju jaku konvergenciju oko nekoliko ponavljajućih tema koje oblikuju agro-prehrambene sisteme u regionu, a koje se mogu opisati na sljedeći način:

Prvo, strukture proizvodnje ostaju veoma fragmentirane, dominantno u malim porodičnim farmama koje često funkcionišu na polu-egzistencijalnom nivou. Ova fragmentacija ograničava mehanizaciju, kolektivna ulaganja i pristup finansijama, drži produktivnost ispod potencijala i otežava učešće na formalnim tržištima.

Drugo, organizacije proizvođača i savjetodavni sistemi su nedovoljno razvijeni. U svih šest zemalja pokrivenost poljoprivrednim savjetodavnim službama ostaje ograničena, dok formiranje zadruga i grupa proizvođača napreduje sporo i neujednačeno. Ova slaba institucionalna osnova smanjuje pregovaračku moć poljoprivrednika, otežava transfer znanja i ograničava integraciju u lance vrijednosti i moderna tržišta.

Treće, ekološki i klimatski izazovi se intenziviraju. Nedostaci u upravljanju životnom sredinom, posebno u rukovanju stajskim đubrivom, navodnjavanju i kontroli erozije, i dalje postoje, dok su ulaganja u zelenu infrastrukturu i dalje ograničena. Kao rezultat toga, i biljni i stočarski sektori suočavaju se sa rastućim rizicima po produktivnost.

Četvrto, bilans agri-prehrambene trgovine je strukturalno negativan u analiziranim lancima vrijednosti, uključujući mliječne proizvode, povrće, med i ajvar. Domaća proizvodnja rijetko zadovoljava nacionalnu potražnju, dok su izvozi ograničeni zbog uskih grla u preradi i sistemima sertifikacije, problema sa obezbjeđivanjem kvaliteta i ograničenom diferencijacijom proizvoda.

Fragmentacija politika i ograničena koordinacija i dalje podrivaju performanse. Federalni sistem Bosne i Hercegovine predstavlja ekstreman slučaj, ali čak se i unitarne zemlje suočavaju sa izazovima u usklađivanju centralnih i lokalnih institucija. Procesi usklađivanja sa EU, posebno kroz Zajedničku poljoprivrednu politiku (CAP) i Strategiju “Od farme do viljuške” (F2F), počeli su da napreduju, ali institucionalni kapacitet, sistemi praćenja i savjetodavne službe ostaju slabi u cijelom regionu. Zajedno, obrasci potvrđuju da je region u postepenoj, ali neujednačenoj tranziciji ka održivim i inkluzivnim agro-prehrambenim sistemima.

²³ Rural Development Network of Serbia, (2025). National policy on sustainable food systems & rural livelihoods - Serbia [Unpublished policy draft].

3. Metodologija

3.1. Participativni pristup i prikupljanje podataka

Regionalni dokument o politici rezultat je procesa participativnih konsultacija sa poljoprivrednicima u zemljama ZB-6. Proces je vođen jedinstvenom metodologijom *participativnih konsultacija i dijaloga za jačanje pozicije poljoprivrednika u lancima vrijednosti*.

²⁴Tokom perioda 2024–2025. godine, u svakoj od zemalja ZB-6 održan je participativni proces koji je obuhvatao po pet radionica sa poljoprivrednicima.

Ukupno je 460 poljoprivrednika učestvovalo u konsultativnim sastancima širom regiona, uključujući 167 žena i 111 mladih (uzrasta od 18 do 40 godina). Poljoprivrednici su bili uključeni u različite lance vrijednosti, uključujući ljekovito i aromatično bilje (LAB), mliječne proizvode, med, povrće i crvenu papriku. U Tabeli 1 dat je pregled učesnika po zemlji i lancu vrijednosti (*detaljne informacije o učesnicima mogu se naći u Prilogu A*).

Tabela 1: Broj učesnika na konsultativnim sastancima za svaku zemlju

Država	Lanac vrijednosti	Broj učesnika	Žene	Od 18-40 godina starosti
Albanija	LAB, Mliječni proizvodi	78	16	15
Bosna i Hercegovina	Mliječni proizvodi	82	54	23
Kosovo	Povrće, Mliječni proizvodi	62	10	25
Crna Gora	Mliječni proizvodi	77	24	18
Sjeverna Makedonija	Med	94	19	0
Srbija	Crvena paprika	67	44	30
Ukupno u ZB-6 zemljama		460	167	111

Izvor: Autor na osnovu podataka projekta F2F Academy

Istovremeno, proces konsultacija je poljoprivrednicima omogućio da bolje razumiju svoju poziciju unutar lanca vrijednosti i da se upoznaju sa faktorima, kako pozitivnim tako i negativnim, koji utiču na održivost postojećih lanaca vrijednosti. Takođe su informisani o zahtjevima i prioritetima neophodnim za jačanje i unapređenje ovih lanaca vrijednosti u budućnosti.

Pored primarnih podataka prikupljenih kroz participativne procese, analiza se oslanjala na širok spektar sekundarnih izvora podataka, uključujući nacionalne statističke zavode, ministarstva poljoprivrede i međunarodne baze podataka kao što su FAOSTAT i EUROSTAT. Dodatni dokazi

²⁴ Metodologiju participativnih konsultacija i dijaloga za jačanje položaja poljoprivrednika u lancu vrednosti razvio je prof. dr Bojan Stipešević sa Fakulteta agrobiotehničkih nauka u Osijeku. Ova metodologija je poslužila kao primarni alat za sprovođenje procesa konsultacija u zemljama Zapadnog Baltika (ZB-6).

prikupljeni su iz sistema praćenja IPARD i IPA, evidencija na nivou farmi iz FADN sistema i političkih dokumenata kao što su strategije ruralnog razvoja i sektorski izvještaji. Studije i evaluacije projekata podržanih od strane donatora, posebno FAO, GIZ, UNDP, Italijanske razvojne saradnje i Svjetske banke, dodatno su obogatile bazu podataka, obezbjeđujući sveobuhvatan pregled proizvodnih trendova, dinamike tržišta i institucionalnih okvira širom regiona.

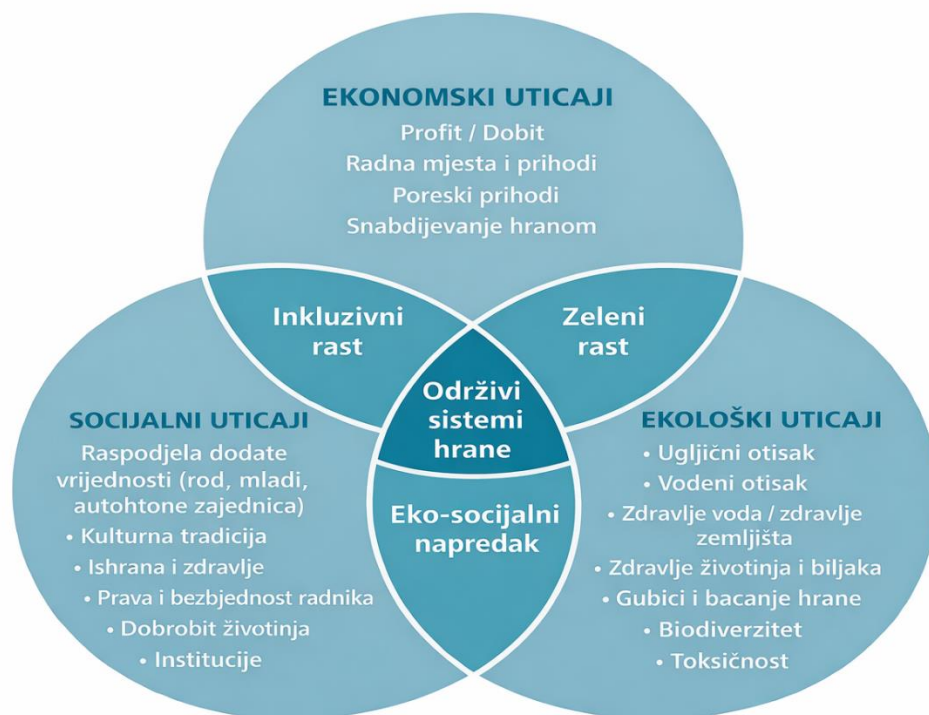
Nakon procesa prikupljanja podataka, izrađeno je šest nacionalnih izvještaja o participativnim konsultacijama i dijalogu za jačanje pozicije poljoprivrednika u lancima vrijednosti, pri čemu je svaki izvještaj razmatrao izazove i mogućnosti sa kojima se poljoprivrednici suočavaju u ZB-6 zemljama u odabranim lancima vrijednosti. Takođe, za svaku zemlju pripremljen je po jedan nacionalni dokument o politici o održivim sistemima prehrane i izvorima prihoda u ruralnim područjima, koji je pružio detaljnu procjenu ekonomskih, socijalnih i ekoloških performansi relevantnih lanaca vrijednosti, u skladu sa principima FAO metodologije. Kako bi se odgovorilo na sistemske izazove identifikovane u okviru pojedinačnih lanaca vrijednosti, dokumenti o politici su ponudili skup koherentnih i primjenjivih preporuka usmjerenih na jačanje održivosti, konkurentnosti i otpornosti u svakoj od zemalja ZB-6.

3.2. Konceptualni okvir SFVCD-a

Regionalni dokument o politici zasniva se na šest nacionalnih dokumenata politike, izrađenih u svakoj od zemalja ZB-6, u skladu sa konceptualnim okvirom SFVCD.²⁵ Ovaj okvir definiše deset principa koji obuhvataju ekonomsku, socijalnu i ekološku održivost, dinamičke i sistemske procese, upravljanje i orijentaciju ka krajnjem tržištu, strateško planiranje, unapređenje (upgrade), skalabilnost i uključivanje više zainteresovanih strana.

U slučaju Regionalnog dokumenta o politici, analize su fokusirane isključivo na Fazu 1 SFVCD metodologije – Mjerenje učinka. Ova faza procjenjuje da li određeni lanci vrijednosti obezbjeđuju ekonomsku profitabilnost, socijalnu inkluzivnost i odgovorno upravljanje životnom sredinom. Ekonomska održivost razmatra profitabilnost i pristup tržištu za sve učesnike u lancu; socijalna održivost procjenjuje pravednost, uslove rada i uključenost žena i mladih; dok ekološka održivost analizira uticaj na zemljište, vodu i biodiverzitet. Iako se ove dimenzije razmatraju zasebno, one se međusobno prepliću, a kompromisi (trade-offs) se analiziraju kako bi se obezbijedila usklađenost sa zahtjevima Strategije „Od farme do viljuške“ (F2F) i Zajedničke poljoprivredne politike (CAP). Dijagram u nastavku objašnjava primijenjeni metodološki okvir.

²⁵ FAO (2014). *Sustainable Food Value Chain Development: Guiding Principles*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. ISBN: 978-92-5-108481-6. Dostupno na: <https://www.fao.org/3/i3953e/i3953e.pdf>

Slika 1: Održiva vrijednost hrane prema okviru FAO SFVCD

3.3. Procjena učinka i bodovanje

Učinak u svim lancima vrijednosti je ocijenjen korišćenjem standardizovane metodologije koja kvalitativne dokaze prevodi u kvantitativne ocjene. Primijenjen je zajednički sistem bodovanja, zasnovan na skali od 1 do 3, pri čemu: 1 označava da dati element umanjuje održivost, 2 odražava neutralan ili mješovit efekat, a 3 ukazuje na pozitivan doprinos održivosti. U pojedinim slučajevima korišćena je detaljnija skala od 1 do 5 za procjenu ekonomskih, socijalnih i ekoloških indikatora, uključujući profitabilnost, zaposlenost, pristup tržištu, uslove rada, uključenost žena i mladih, emisije gasova sa efektom staklene bašte, biodiverzitet i upravljanje otpadom. Zatim su izračunati kompozitni rezultati za svaki stub održivosti i validirani kroz stručnu reviziju. Tamo gdje su korišćene narativne procjene, one su sistematski prevedene u isti okvir bodovanja, kako bi se obezbijedila dosljednost i uporedivost u svim kontekstima.

3.4. Analitičke faze

Pored samog procesa bodovanja, svi nacionalni dokumenti politike primijenili su strukturiran, višestepeni analitički proces kako bi se dijagnostikovali sistemski izazovi unutar lanaca vrijednosti. Ovaj proces je najčešće započinjao procjenom održivosti putem standardizovanih kvantitativnih skala (uglavnom od 1 do 3, gdje 1 označava negativan uticaj na održivost, 2 neutralan efekat, a 3 pozitivan doprinos; a u pojedinim slučajevima korišćena je i skala od 1 do 5

radi finije diferencijacije ekonomskih, socijalnih i ekoloških indikatora). Nakon bodovanja, uslijedila je analiza uzroka i sistemska analiza, koja je obuhvatala mapiranje lanaca vrijednosti, dijagnostiku upravljanja, kao i analizu tržišta i potrošača, s ciljem identifikovanja osnovnih ograničenja, poput fragmentacije, neformalnosti, nedostataka u koordinaciji i ograničenih kapaciteta za sprovođenje propisa. Treća faza bila je usmjerena na triangulaciju i validaciju podataka, oslanjajući se na nalaze nacionalnih dokumenata politike i nacionalnih izvještaja. Na kraju, prikupljeni dokazi su reorganizovani i sintetizovani u šire ciljeve politike održivosti. Ovaj objedinjeni analitički okvir, koji kombinuje bodovanje, dijagnostiku sistema i validaciju dokaza, obezbijedio je koherentnu osnovu za formulisanje primjenjivih i kontekstualno relevantnih mjera politike širom regiona.

4. SWOT analiza na regionalnom nivou

Nacionalni dokumenti o politici iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore, Sjeverne Makedonije i Srbije ukazuju na zajedničke obrasce u agro-prehrambenim sistemima Zapadnog Balkana. SWOT analiza na regionalnom nivou, zasnovana na okviru SFVCD, procjenjuje ekonomske, socijalne i ekološke dimenzije na nivou cijelog regiona. Tabela u nastavku daje sažet pregled ključnih snaga, slabosti, mogućnosti i prijetnji, dok prateći narativ pruža detaljnije objašnjenje svakog pojedinačnog elementa. Analiza se zasniva na dokazima iz studija specifičnih za pojedinačne zemlje i participativnih konsultacija, čime se obezbjeđuje sveobuhvatna regionalna perspektiva.

Tabela 2: SWOT analiza na regionalnom nivou u tri dimenzije održivosti

	Snage	Slabosti	Mogućnosti	Prijetnje
Ekonomska	- Povoljni agro-klimatski uslovi za razvoj poljoprivrednih aktivnosti - Duga tradicija poljoprivrede održava potencijal proizvodnje na farmama - Nišni, visokovrijedni proizvodi (sir, med, ajvar) sa potencijalom za geografsku oznaku (GI) stvaraju izvozne mogućnosti. - Rastući prinos mlijeka u Albaniji i BiH	-Dominacija malih farmi (prosečno 2–6 ha) i visoko fragmentisanih, što ograničava ekonomiju obima. - Nizak nivo profitabilnosti i produktivnosti. -Ograničen pristup kreditima zbog zahtjeva za kolateralom i visokih kamatnih stopa. -Nedostatak radne snage i rastući troškovi radnika koji nijesu poljoprivrednici. -Ograničeni kapaciteti za preradu, sertifikaciju i marketing. -Loša infrastruktura (putevi, hladnjače, logistika) i ograničeno pokriće osiguranjem. -Neformalna tržišta i slabe organizacije poljoprivrednika ostavljaju proizvođače sa niskom pregovaračkom moći. -Niska svijest i usvajanje digitalnih tehnologija u poljoprivredi. -Ograničen pristup kvalitetnim savjetodavnim uslugama.	-Usaglašenost sa CAP EU omogućava finansiranje konsolidacije, mehanizacije i unapređenja lanca vrijednosti. -Očekuje se da će reforme zemljišta, zadruge i ugovorna poljoprivreda povećati efikasnost. -IPARD podrška može poboljšati infrastrukturu i povećati konkurentnost. -Šeme kvaliteta (GI), organska sertifikacija i slično povećavaju pristup t premijum tržištima.	-Depopulacija i nedostatak spremnosti mladih da se bave poljoprivredom. -Nestabilnost tržišta, visoki troškovi ulaganja i klimatski šokovi ugrožavaju profitabilnost farmi. -Odloženo usaglašavanje sa CAP-om i složene strukture upravljanja otežavaju reforme.

Socijalna	- Snažne seoske tradicije, porodični poljoprivredni sistemi i tradicionalne poljoprivredne prakse koje čuvaju međugeneracijsko znanje. - Poljoprivreda i dalje ostaje ključna za izvore prihoda u ruralnim područjima, podržavajući zapošljavanje i lokalnu bezbjednost hrane. - Visoka društvena kohezija i otpornost zajednice, što omogućava saradnju i razmjenu znanja. - Aktivne organizacije civilnog društva i udruženja poljoprivrednika koje zastupaju interese poljoprivrednika.	-Iseljavanje i starenje stanovništva smanjuju dostupnost i učešće radne snage u ruralnim područjima. -Nedostatak spremnosti mladih da ulažu u ruralne zajednice smanjuje generacijsku obnovu na farmama. -Rodna nejednakost ograničava inkluzivnost u poljoprivrednim aktivnostima i donošenju odluka. -Ograničen pristup socijalnoj zaštiti i penzijama povećava ranjivost. -Nizak kvalitet obrazovanja, zdravstvenih usluga, putne infrastrukture i javnog prevoza.	-Usaglašenost sa CAP-om EU i drugim EU poljoprivrednim programima. -Jačanje zadruga i napredak u usvajanju AKIS sistema. -Napredak u povećanju formalnog zapošljavanja, radnih prava i poboljšanja uslova rada. -Povećana ulaganja u stručno obrazovanje i obuku, kao i savjetodavne usluge. -Povećanje svijesti i postepeno usvajanje digitalnih tehnologija. -Promocija ruralnog turizma, tradicionalnih proizvoda i kulturne baštine.	-Visoka stopa iseljavanja i starenje stanovništva. -Ograničen pristup kreditima i finansijskim uslugama, posebno za male poljoprivrednike, žene na selu i mlade. -Slabe institucije i upravljanje, neformalnost i ograničena transparentnost tržišta. -Isključenost žena na selu i mladih iz procesa donošenja odluka.
---	---	---	---	---

Ekološka	- Raznoliki agro-ekosistemi i tradicionalni agropastoralni sistemi. - Visok udio poljoprivrednog zemljišta u cijelom regionu. - Prisutnost pašnjaka, šuma i močvara. - Tradicionalna poljoprivreda sa niskim ulaganjima i agropastoralni sistemi. - Integracija sistema usjeva i stočarstva i održivo korišćenje zemljišta.	-Niski prinosi stoke i loše upravljanje stajskim đubrivom. -Erozija zemljišta, degradacija pašnjaka i krčenje šuma. -Ograničeno usvajanje klimatski pametnih poljoprivrednih praksi, obnovljive energije i reciklaže otpada. -Slabo praćenje stanja životne sredine i sprovođenje propisa. -Fragmentisana zemljišta i neodržive prakse korišćenja zemljišta. -Prekomjerna ispaša i monokultura prisutni u nekim područjima. -Ograničena svijest i znanje poljoprivrednika o praksama ekološke održivosti među poljoprivrednicima.	-Ojačano upravljanje i praćenje zaštite životne sredine, podržano usaglašavanjem sa EU i regionalnom saradnjom. -Regionalni i nacionalni politički okviri, poput usaglašenosti sa EU Zelenim sporazumom, ekološkim mjerama CAP-a i strategijama prilagođavanja klimatskim promjenama. -Usvajanje klimatski pametnih poljoprivrednih praksi i unapređenje uzgoja stoke. -Širenje obnovljivih izvora energije, uključujući biogas, solarnu energiju i male hidroelektrane. -Razvoj ekoturizma i agroturizma radi diverzifikacije prihoda u selima, uz promociju očuvanja prirode i kulturne baštine.	-Ograničen napredak u sprovođenju Zelene agende za Zapadni Balkan (GAWB). Slabo sprovođenje propisa o zaštiti životne sredine i fragmentirana implementacija politika ograničavaju efikasno upravljanje prirodnim resursima. -Sve učestalije i intenzivnije suše, poplave i pojave štetočina. -Rastuće temperature i klimatska varijabilnost. -Gubitak biodiverziteta i degradacija zemljišta, pašnjaka i šuma.
------------------------	---	---	--	--

5. Diskusije i predložene praktične mjere za održive sisteme ishrane u zemljama ZB-6

Analiza pokazuje da agro-prehrambeni sistemi u svim šest zemalja – Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji – suočavaju sa sličnim strukturnim problemima. SWOT analiza prioritarnih lanaca vrijednosti pokazuje da su poljoprivreda i ruralni razvoj u svakoj zemlji ograničeni fragmentiranim proizvodnim strukturama, slabom organizacijom proizvođača, ograničenim pristupom znanju i finansijama, postojećim društvenim nejednakostima i pritiscima na životnu sredinu. Ova sinteza ističe zajedničke izazove u ekonomskim, društvenim i ekološkim dimenzijama i predlaže ključne mjere koje bi trebalo sprovesti prije pristupanja EU kako bi se ojačala konkurentnost i održivost.

Tabela 3: Rezime zajedničkih izazova sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja u zemljama ZB-6

Dimenzija	Zajednički izazovi
Ekonomska	<i>Dominacija malih farmi.</i> Proizvodnjom dominiraju male porodične farme, što ograničava ekonomiju obima i efikasnost. Prosječna veličina farme je najmanja u Albaniji (1,2 ha), zatim Kosovo (1,5 ha), Crna Gora (2 ha), Sjeverna Makedonija (2,6 ha) i Bosna i Hercegovina (3 ha), dok Srbija ima najveću prosječnu veličinu farmi (6 ha). Ograničen pristup finansijama. Visoke kamatne stope, nedostatak kolaterala i složene administrativne procedure isključuju mnoge male poljoprivrednike iz formalnih kreditnih sistema. To ograničava ulaganja u opremu, tehnologiju i unapređenje farmi, održavajući nizak nivo produktivnosti i profitabilnosti. Takođe, nacionalni programi podrške u većini zemalja ZB-6 smatraju se nedovoljnim da zadovolje potrebe poljoprivrednika. <i>Neadekvatna infrastrukturna podrška.</i> Nedovoljni skladišni kapaciteti, nedovoljno razvijeni prerađivački kapaciteti i ograničena logistika hladnog lanca doprinose gubicima proizvoda i nižem kvalitetu, slabeći konkurentnost proizvoda na lokalnim i međunarodnim tržištima. <i>Organizacija lanca vrijednosti.</i> Neformalna tržišta dominiraju, pregovaračka moć poljoprivrednika je niska, a grupe proizvođača ili zadruge nisu funkcionalne. Ova fragmentacija unutar lanaca vrijednosti ograničava sposobnost poljoprivrednika da pregovaraju o boljim cijenama ili pristupe novim tržištima. <i>Ljudski kapital i usvajanje tehnologije.</i> Ograničeno znanje, obuka i prihvatanje inovacija ograničavaju produktivnost. Niska svijest, slaba savjetodavna podrška i oskudne tehničke vještine otežavaju usvajanje tehnologija, dok nedostatak obuke i savjetodavnih usluga sprečava male proizvođače da modernizuju svoje farme. <i>Niska profitabilnost.</i> Visoki troškovi ulaganja, fragmentisana proizvodnja, slaba pregovaračka moć i ograničen pristup tržištima smanjuju marže farmi. Mnogi mali proizvođači rade na ili blizu nivoa egzistencije, sa minimalnim viškom za

	reinvestiranje u opremu ili inovacije. Strukturne, finansijske, organizacione i slabosti ljudskog kapitala opisane gore zajedno smanjuju profitabilnost, podrivaju dugoročnu ekonomsku održivost i konkurentnost agro-prehrambenih sistema u regionu.
Socijalna	<i>Neformalno tržište rada i loši radni uslovi.</i> Poljoprivredni sektor u velikoj mjeri se oslanja na neplaćeni porodični rad, posebno žena i starijih lica, pri čemu neformalnost obuhvata i preradu i marketinške aktivnosti. Udio porodičnog rada čini 50–70 % ukupne poljoprivredne radne snage u zemljama ZB-6, sa najvećim udjelima u Kosovu (70 %), Albaniji (60–65 %) i Crnoj Gori (60 %), zatim Bosni i Hercegovini i Srbiji (55–60 %) i Sjevernoj Makedoniji (50 %). Iako ovo obezbjeđuje sigurnost izvora prihoda, takođe ograničava produktivnost i ostavlja većinu radnika bez pristupa formalnim radnim pravima i socijalnom osiguranju. <i>Depopulacija ruralnih područja i generacijska obnova.</i> Ruralna područja u zemljama ZB-6 i dalje doživljavaju visoku stopu iseljavanja, što je uzrokovano ograničenim ekonomskim prilikama, nedostatkom društvenog života i trajnim nedostacima u ruralnoj infrastrukturi i uslugama. Ovaj trend skraćuje radnu snagu, smanjuje dostupnost kvalifikovanih radnika i doprinosi postupnoj depopulaciji mnogih zajednica. Kako mlađe generacije odlaze u inostranstvo ili se sele u urbane centre u potrazi za boljim prilikama, ruralni regioni se suočavaju sa sve većim izazovima u održavanju poljoprivredne proizvodnje, očuvanju društvene kohezije i obezbjeđivanju dugoročnog razvoja. <i>Isključenost žena i mladih na selu.</i> Ovaj važan dio ruralnih zajednica suočava se sa višestrukim izazovima, uključujući nizak udio u donošenju odluka i u lancima vrijednosti, ograničen pristup pravima na vlasništvo nad zemljištem, finansijama i obuci. Vlasništvo žena nad zemljištem, najvažnijim proizvodnim resursom u poljoprivredi, ostaje posebno nisko: samo 8 % registrovanih vlasnika zemlje u Kosovu, 11 % u Albaniji, manje od 20 % u Bosni i Hercegovini, 17–19 % u Crnoj Gori i Sjevernoj Makedoniji, i 25 % u Srbiji, što je regionalni maksimum. Ova situacija ukazuje na trajnu nejednakost u posjedovanju imovine i prepreke za kreditne i razvojne mogućnosti. <i>Ograničena saradnja i kolektivno djelovanje.</i> Organizacije poljoprivrednika i zadruge u regionu ostaju slabe i neuređene. Postojeće zadruge i udruženja proizvođača su rijetka i često fragmentisana, što slabi pregovaračku moć poljoprivrednika i ograničava njihov pristup tržištima, obuci i osnovnim uslugama. Nizak nivo kolektivnog djelovanja i društvenog kapitala takođe smanjuje sposobnost poljoprivrednika da se zalažu za pravedne uslove rada i ojačaju svoj položaj u lancima vrijednosti. <i>Slabi sistemi socijalne zaštite.</i> Dominacija neplaćenog porodičnog rada pruža osnovni nivo ekonomske sigurnosti, ali većinu ruralnih radnika ostavlja van formalnih sistema socijalne zaštite. Samo mali dio poljoprivrednih radnika pokriven je socijalnim osiguranjem ili penzijskim sistemima, dok široko rasprostranjena neformalnost dodatno ograničava pristup javnim uslugama i

socijalnoj pomoći. Oslanjanje na porodični rad povećava ranjivost, posebno žena i starijih, i podriiva produktivnost i generacijsku obnovu u ruralnim područjima.

Ograničeno kvalitetno obrazovanje Ruralna područja u ZB-6 i dalje se suočavaju sa prazninama u obrazovnim i izgradnje kapaciteta. Obrazovne institucije i programi za obrazovanje odraslih često rade sa ograničenim resursima, dok su prilike za cjeloživotno učenje rijetke. Poljoprivrednici, posebno žene i mladi, često nemaju dovoljno finansijske pismenosti i preduzetničkih vještina, što ograničava njihovu sposobnost efikasnog upravljanja poljoprivrednim operacijama ili diverzifikacije aktivnosti za generisanje prihoda.

Slab transfer znanja i savjetodavni sistemi. Savjetodavni sistemi ostaju fragmentirani, nedovoljno osobljeni i nijesu povezani sa potrebama poljoprivrednika. Većina savjetnika nema participativne i inkluzivne metode obuke, što rezultira ograničenim angažmanom žena i mladih poljoprivrednika. Slaba povezanost između istraživačkih institucija, savjetodavnih službi i organizacija poljoprivrednika ograničava razmjenu znanja i usvajanje inovacija. Mreže vršnjačkog učenja i mentorstva su rijetke, a regionalna saradnja u oblasti inovacija ili obuke minimalna, sprječavajući širenje uspješnih lokalnih modela preko granica.

Ograničena digitalna povezanost. Pokrivenost širokopojasnim internetom i mobilnom mrežom je nedovoljna u mnogim udaljenim područjima, ostavljajući poljoprivrednike izolovanim od tržišta, mogućnosti obuke i osnovnih usluga. Nizak nivo digitalne pismenosti dodatno ograničava efikasno korišćenje online resursa, dok je pristup e-upravnim i socijalnim servisima ograničen. Nedostatak centralizovanih e-learning platformi i digitalnih servisnih centara dodatno pogoršava izolaciju ruralnih područja i otežava učešće u modernoj ekonomiji.

Ekološka

Klimatska ranjivost i upravljanje vodama. Ponovljene suše i neredovne padavine u Albaniji, Kosovu i Srbiji značajno smanjuju prinose stočne hrane i usjeva, dok poplave u sjevernoj Bosni i Hercegovini ometaju proizvodne cikluse. Sistemi za navodnjavanje ostaju nedovoljno razvijeni, pokrivajući manje od 40 % obrađenog zemljišta u Albaniji i manje od 10 % u Crnoj Gori, što ukazuje na rasprostranjenu neefikasnost u korišćenju vode i ograničena ulaganja u prilagođavanje klimatskim promjenama. Niski nivoi mehanizacije u sistemima malih farmi dodatno ograničavaju produktivnost i otežavaju efikasno upravljanje zemljištem.

Emisije gasova staklene bašte i zagađenje. Visoke emisije gasova staklene bašte i lokalno zagađenje pokreću sistemi stočarstva sa niskim prinosima, gdje neefikasna upotreba stočne hrane i otvoreno skladištenje stajskog đubriva povećavaju emisiju metana i narušavaju kvalitet zemljišta i vode. Izvještaji iz Albanije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore posebno ističu odlaganje đubriva u blizini vodenih tokova i nedostatak postrojenja za biogas ili kompostiranje kao hitne ekološke probleme.

Degradacija zemljišta i gubitak biodiverziteta. Prekomjerna ispaša u Albaniji i Crnoj Gori, u kombinaciji sa napuštanjem zemljišta u Bosni i Hercegovini i dijelovima Sjeverne Makedonije, doprinosi eroziji zemljišta, širenju žbunja i smanjenju biodiverziteta. U Sjevernoj Makedoniji gubitak pašnjaka za pčele i cvjetne raznolikosti već je doveo do smanjenja proizvodnje meda i smanjenih usluga oprašivanja.

Nizak stepen usvajanja klimatski pametnih i obnovljivih tehnologija. Samo mali broj farmi implementirao je sisteme za navodnjavanje na solarni pogon ili biogas digestore, a opšta svijest o ovim rješenjima je ograničena. Visoki troškovi, slaba savjetodavna podrška i nedovoljna finansijska podrška, kako je prijavljeno u Albaniji, Kosovu i Srbiji, i dalje ograničavaju širu primjenu i usporavaju napredak ka klimatski pametnim poljoprivrednim praksama.

Predložene mjere

Nakon što su analizirani ključni izazovi sa kojima se suočava agro-prehrambeni sektor u zemljama ZB6, ovaj dio dokumenta o politici predstavlja set konkretnih mjera usmjerenih na prevazilaženje ekonomskih, socijalnih i ekoloških ograničenja u regionu. Iako brojna pitanja u sve tri dimenzije održivosti i dalje otežavaju razvoj ruralnih područja, Zapadni Balkan takođe posjeduje značajne agro-klimatske prednosti i koristi od mogućnosti koje proističu iz integracije u EU. Prema tome, predložene mjere fokusirane su na jačanje saradnje i formalizacije, poboljšanje pristupa znanju i savjetodavnim uslugama, unapređenje socijalne dobrobiti i jačanje otpornosti na klimatske promjene i upravljanja resursima. Zajedno, ove intervencije imaju za cilj stvaranje konkurentnijeg, inkluzivnijeg i ekološki održivog agro-prehrambenog sistema u cijelom regionu (za predložene mjere po zemljama pogledajte PRILOG B)

Predložene mjere za izazove ekonomske dimenzije

Sljedeće mjere predstavljaju putokaz za unapređenje agro-prehrambenog sektora, navodeći kratkoročne mjere za jačanje institucionalnog kapaciteta, unapređenje saradnje među proizvođačima, poboljšanje upravljanja zemljištem i podršku naporima za ranu modernizaciju, uz dugoročne reforme usmjerene ka usklađivanju sa standardima EU, proširenju mogućnosti finansiranja i stvaranju otpornijih, konkurentnih i dobro integrisanih lanaca vrijednosti.

Tabela 4. Predložene kratkoročne i dugoročne mjere za ekonomsku održivost poljoprivrednog sektora u ZB-6

Oblast/Mjera	Kratkoročno (1-3 godine)	Dugoročno (4-8 godina)
Saradnja (Grupe	Pilot-projekti za osnivanje grupa proizvođača i zadruga kroz ciljanu obuku, pravno-savjetodavnu	Podrška formalnom priznanju i finansiranju grupa proizvođača i zadruga kroz instrumente slične CAP-u,

proizvođača, zadruga)	podršku i finansijsku pomoć. Implementacija projekata usmjerenih na jačanje kolektivnog marketinga, nabavke inputa i upravljačkih kapaciteta na lokalnom nivou, u skladu sa ciljevima prvog Stuba CAP-a, radi poboljšanja tržišne pozicije i konkurentnosti.	uključujući operativne programe Evropskog poljoprivrednog garancijskog fonda za priznate organizacije proizvođača i Mjeru 3 o podršci saradnji u okviru drugog Stuba.
Upravljanje zemljištem	Sprovođenje pripremnog katastarskog inventara, dobrovoljnog udruživanja zemljišta i kampanja podizanja svijesti o prednostima zakupa zemljišta. Obezbjedjivanje pristupa žena na selu pravima na vlasništvo nad zemljištem kroz jačanje implementacije nacionalnog zakonodavnog i političkog okvira u svakoj od zemalja ZB-6	Pravna i katastarska reforma, osnivanje zemljišnih banaka i sprovođenje strukturiranih dobrovoljnih programa konsolidacije zemljišta. Uspostavljanje sistema za identifikaciju parcela zemljišta (LPIS) radi usklađivanja sa zahtjevima EU u okviru procesa integracije u EU.
Modernizacija	Unapređenje kapaciteta javne uprave za efikasno upravljanje IPA i nacionalnim fondovima za sufinansiranje moderne opreme (sistemi za navodnjavanje, plastenici, mašine za mužu, mješalice za stočnu hranu) i promociju klimatski pametnih praksi. Obezbjedjivanje programa podrške i pristupačnih kredita za ulaganja u mehanizaciju, štednju energije i investicije u skladištenje. Uvođenje garancijskih šema i posebnih kreditnih linija za mlade i žene radi podsticanja inkluzivne modernizacije farmi.	Usaglašavanje mjera koje podržavaju modernizaciju sa programima CAP-a EU za održivo i koherentno finansiranje. Obezbjedjivanje dopunskih grantova uz inovativne alate, kreditne linije, garancije, zajednička ulaganja i kombinovana finansijska rješenja, kako bi se privukao privatni kapital, smanjili rizici kreditiranja i proširio pristup poljoprivrednika kreditima, uz promociju zelene i digitalne transformacije u agro-prehrambenom sektoru.
Integracija lanca vrijednosti	Pilotiranje modela ugovorne poljoprivrede koji povezuju proizvođače i kupce po fer uslovima, uvođenje digitalnih sistema praćenja kako bi se	Razvijanje potpunih sistema praćenja i sertifikacije kako bi se obezbijedio kvalitet i transparentnost kroz lance vrijednosti, jačanje zakonodavstva o ugovornim proizvođačima radi

	obezbjedio kvalitet proizvoda i transparentnost. Promocija shema kvaliteta i geografskih oznaka (GI) za nišne proizvode radi povećanja prepoznatljivosti na tržištu, dodate vrijednosti i jačanja konkurentnosti lokalne agro-prehrambene proizvodnje na domaćem i izvoznom tržištu.	formalizacije odnosa između poljoprivrednika i kupaca. Uspostavljanje regionalnih okvira brendiranja koji promovišu porijeklo proizvoda, autentičnost i održivost, čime se poboljšava konkurentnost i pristup tržištima za lokalne agro-prehrambene proizvode na nacionalnom i međunarodnom nivou.
Infrastruktura i logistika	Ulaganja u poljoprivrednu i prerađivačku infrastrukturu, hladnjače, objekte za sakupljanje i sortiranje kako bi se smanjili gubici nakon žetve i stabilizovalo snabdijevanje. Poboljšanje seoskih puteva i lokalne povezanosti radi olakšanja dostave inputa i pristupa tržištima, obezbjeđujući blagovremeni transport kvarljivih proizvoda i jačanje veza između proizvođača, prerađivača i lokalnih tržišta tokom cijele godine.	Promocija javno-privatnih partnerstava za razvoj malih jedinica za preradu mlijeka i povrća u blizini proizvodnih zona, radi dodavanja vrijednosti i stvaranja radnih mjesta u ruralnim područjima. Proširenje ulaganja u ruralnu logistiku, komunalne usluge i digitalnu infrastrukturu kako bi se povećala efikasnost lanca snabdijevanja, privuklo privatno investiranje i integrisale udaljene poljoprivredne zajednice u konkurentna agro-prehrambena tržišta.
Pristup finansiranju i osiguranju	Uspostavljanje garancijskih fondova za smanjenje rizika kreditiranja i proširenje pristupa poljoprivrednika kreditima. Uvođenje programa finansijske pismenosti radi poboljšanja upravljanja i investicionih odluka. Pilotiranje poljoprivrednih osiguravajućih shema za zaštitu malih proizvođača od klimatskih i tržišnih šokova, čime se jača otpornost i stabilnost ruralne ekonomije.	Uspostavljanje specijalizovanih finansijskih institucija koje pružaju pristupačne finansijske usluge prilagođene poljoprivrednicima i ruralnim preduzećima. Razvijanje sveobuhvatnog osiguranja od klimatskih rizika kako bi se poljoprivredni proizvođači zaštitili od gubitaka uzrokovanih vremenskim nepogodama, obezbjeđujući finansijsku stabilnost, povećanu otpornost i kontinuirana ulaganja u ruralni i poljoprivredni razvoj.

Predložene mjere za izazove socijalne dimenzije

Predstavljena je fazna strategija jačanja socijalne i ekonomske otpornosti ruralnih zajednica kroz rješavanje pitanja prava radnika, inkluzije, obrazovanja, transfera znanja i digitalne povezanosti. Kratkoročne mjere fokusirane su na izgradnju osnovnih kapaciteta, poboljšanje pristupa osnovnim uslugama i stvaranje ranih prilika za žene, mlade i male proizvođače. Dugoročne aktivnosti imaju za cilj institucionalizaciju tih postignuća kroz sistemske reforme, kontinuirana ulaganja i jače mehanizme upravljanja koji omogućavaju inkluzivan i održiv ruralni razvoj.

Tabela 5. Predložene kratkoročne i dugoročne mjere za socijalnu održivost poljoprivrednog sektora u ZB-6

Oblast/Mjera	Kratkoročne mjere (1-3 godine)	Dugoročne mjere (4-8 godina)
Formalizacija i prava na rad	Pojednostavljivanje procesa formalne registracije malih farmi i mikropreduzeća. Unapređenje dobrovoljnih sistema socijalnog osiguranja i zdravstvenog osiguranja kako bi bili dostupni najranjivijim grupama u ruralnim područjima. Podizanje svijesti o bezbjednosti na radu i rodnoj ravnopravnosti. Podrška postojećim grupama i sindikatima poljoprivrednika koji se zalažu za prava radnika.	Integracija radnika u nacionalne sisteme rada i penzijsko osiguranje. Potpuno sprovođenje poštovanja radnog zakonodavstva uz formiranje specijalizovanih jedinica za inspekciju ruralnih područja i mehanizama socijalnog dijaloga.
Uključivanje žena i mladih	Pokretanje šema grantova, mentorstva i obuka za žene i mlade uključene u sektor poljoprivrede i ruralnog razvoja. Pilotiranje izdavanja zemljišta u zakup i uspostavljanje kreditnih linija za mlade poljoprivrednike. Uključivanje mladih i žena sa sela u procese donošenja odluka vezanih za upravljanje sektorom poljoprivrede i ruralnog razvoja.	Pokretanje specifičnih budžetskih programa podrške za mlade iz ruralnih područja, kako bi se podstakli da ulažu u ruralne zajednice. Institucionalizacija rodni i mladinskih kvota u po polu i starosnoj strukturi u organizacijama proizvođača i savjetodavnim tijelima politika. Obezbeđivanje jednakog pristupa zemljištu, finansijama i nasljednim pravima putem pravnih reformi.
Obrazovanje	Ulaganje u obrazovni sistem u ruralnim područjima, obrazovanje odraslih i usluge za zajednicu kroz unapređenje objekata, poboljšanje digitalnog pristupa i pružanje osnovne obuke iz finansijske pismenosti i preduzetništva, s ciljem jačanja vještina i poboljšanja kvaliteta života u ruralnim oblastima.	Razvijati programe cjeloživotnog učenja i ruralnog liderstva koji jačaju savremene kompetencije u poljoprivredi, zaštiti životne sredine i digitalnim vještinama, istovremeno osnažujući mlade, žene i lidere zajednica da pokreću lokalni razvoj. Integrirati poljoprivredu, održivost životne sredine i digitalne vještine u

		školske i stručne nastavne planove kako bi se pripremila kvalifikovana radna snaga sposobna da odgovori na buduće potrebe u oblasti agrarne proizvodnje, klimatskih izazova i tehnologije.
Sistemi za prenos znanja i savjetovanje (AKIS Socijalni stub)	Zapošljavanje i obuka ruralnih savjetnika u participativnim i inkluzivnim metodama, uz promociju učenja od vršnjaka, kako bi se poljoprivrednici osnažili da zajednički razvijaju rješenja. Podrška skalabilnosti i održivosti pilot-centara Centra za poljoprivrednu i ruralnu podršku (CAAR) ²⁶ , zasnovanih na uspješnom italijanskom modelu za efikasne savetodavne usluge.	Potpuno operacionalizovati nacionalne AKIS platforme koje povezuju istraživanje, savetodavne usluge i organizacije poljoprivrednika i uspostaviti prekogranične inovacione centre za mlade i žene. Ojačati digitalne savetodavne usluge opremanjem savjetnika modernim alatima i platformama koje dijele znanje na daljinu.
Digitalna povezanost	Proširenje širokopojasnog interneta i mobilnog interneta u ruralnim područjima, uz korišćenje digitalnih alata koji pružaju informacije o tržištu u realnom vremenu, stručnu podršku i mogućnosti obuke.	Kreiranje stalnih e-learning portala i digitalnih “one-stop-shop” platformi koje olakšavaju pristup ruralnim uslugama, socijalnoj zaštiti i administrativnim procedurama za građane i poljoprivrednike. Promovisanje programa digitalnog osposobljavanja koji pomažu stanovnicima ruralnih područja, uključujući starije poljoprivrednike, da koriste online alate, e-upravu i digitalne aplikacije za upravljanje farmama.

Predložene mjere za izazove ekološke dimenzije

Sljedeći skup mjera usmjeren je na podršku zelenijem i klimatski otpornijem sektoru poljoprivrede kroz ciljane investicije i dugoročne obaveze u oblasti zaštite životne sredine. Kratkoročne aktivnosti uključuju jačanje praktičnih kapaciteta, pilot-projekte klimatski pametnih i resursno efikasnih tehnologija i unapređenje osnovnih sistema praćenja i savetodavnih usluga. Dugoročne mjere teže integrisanju ovih inovacija u nacionalne politike i programe podrške, proširenju zelene infrastrukture i uspostavljanju održivih mehanizama upravljanja koji pokreću ruralni razvoj sa niskim emisijama, otporan na klimatske promjene i očuvanje biodiverziteta.

²⁶ Za više informacija o Centru za poljoprivrednu i ruralnu podršku kliknite [here](#).

Tabele 6. Predložene kratkoročne i dugoročne mjere za ekološku održivost poljoprivrednog sektora u ZB-6

Oblast/Mjera	Kratkoročno (1-3 godine)	Dugoročno (4-8 godina)
Klimatski pametna poljoprivreda (CSA)	Promovisanje sorti usjeva otpornijih na sušu, sistema navodnjavanja koji štede vodu (kap po kap, mikrorasprskivači), konzervaciona obrada tla, malčiranje i pilot-projekata agrošumarstva. Obuka savjetnika i poljoprivrednika u metodama klimatski pametne poljoprivrede (CSA).	Integrisanje klimatski pametne poljoprivrede (CSA) u nacionalne programe ruralnog razvoja. Uvođenje usklađenosti sa CSA kao kriterijuma podobnosti za IPARD fondove i druge programe podrške. Proširenje mreža istraživanja i monitoringa na nacionalnom i regionalnom nivou.
Ublažavanje gasova staklene bašte& upravljanje stajnjakom	Obezbjeđivanje grantova i tehničke podrške za unapređenje ishrane životinja, sistema smještaja i skladištenja, s ciljem povećanja produktivnosti, dobrobiti životinja i efikasnosti farmi. Pilot projekat malih biogas jedinica radi promocije korišćenja obnovljive energije, smanjenja otpada i stvaranja dodatnih prihoda za ruralna domaćinstva i farme. Uvođenje i primjena savremenih standarda za rukovanje stajskim đubrivom i revizija farmi radi poboljšanja ekoloških performansi, smanjenja zagađenja i podrške usklađenosti sa EU zahtjevima. Podrška uvođenju klimatski pametnih tehnologija u stočarstvu koje smanjuju emisije i poboljšavaju resursnu efikasnost u proizvodnim sistemima. Pružanje obuka i savetodavnih usluga za jačanje kapaciteta poljoprivrednika u implementaciji unaprijeđenog upravljanja otpadom, biozaštite i održivih praksi upravljanja hranljivim materijama.	Razvijanje nacionalnih strategija za smanjenje emisije metana, proširenje biogas i kompost infrastrukture, te integrisanje izvještavanja o emisijama u CAP uslovljenost i ESG standarde radi promocije klimatski prijateljskih praksi u stočarstvu i upravljanju otpadom. Podrška usvajanja tehnologija sa niskim emisijama i preciznog upravljanja hranljivim materijama na farmama radi smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte i unapređenja održivosti. Uspostavljanje sistema praćenja i mehanizama stimulacije koji nagrađuju farme i zadruge za mjerljiv napredak u smanjenju emisije metana i drugih poljoprivrednih emisija.

Zaštita pašnjaka & Biodiverziteta	Mapiranje degradiranih pašnjaka, implementacija planova rotacione ispaše, pilot-projekti plaćanja za ekosistemске usluge (PES) i obuka poljoprivrednika u upravljanju biodiverzitetom radi obnove ekosistema i unapređenja održivog upravljanja zemljištem. Podrška uvođenju tehnologija za praćenje stanja tla i pašnjaka kako bi se pratilo napredovanje obnove i vodile prilagodljive prakse ispaše. Razvijanje inicijativa za očuvanje vođenih od strane zajednice koje kombinuju ekonomske podsticaje sa zaštitom biodiverziteta, kako bi se uključili poljoprivrednici i lokalni akteri.	Uspostavljanje stalnih agroekoloških programa koji nagrađuju prakse očuvanja, obnavljaju pašnjake visoke prirodne vrijednosti i autohtone rase i integriše oprašivače i upravljanje šumama u nacionalne CAP strategije radi jačanja biodiverziteta i ekosistemskih usluga. Promovisanje programa obnove staništa i monitoringa vođenih od strane poljoprivrednika koji kombinuju tradicionalno znanje sa naučnim smjernicama, kako bi se unaprijedila dugoročna ekološka otpornost.
Obnovljiva energija	Podrška sistemima za navodnjavanje na solarnu energiju radi povećanja energetske efikasnosti i smanjenja zavisnosti poljoprivrede od fosilnih goriva. Sprovođenje energetske revizije na farmama kako bi se identifikovale mogućnosti za uštede i unaprijedila ukupna održivost farmi. Pilotiranje mikro biogas postrojenja i energetski efikasnih jedinica za preradu radi promocije korišćenja obnovljive energije i smanjenja emisije ugljen-dioksida u ruralnoj proizvodnji. Pružanje grantova za zelene investicije koji podstiču poljoprivrednike na primjenu održivih tehnologija i praksi.	Razvijanje nacionalnih programa koji podržavaju farme zasnovane na obnovljivoj energiji, uključujući biogas, solarnu i vjetroenergiju, radi unapređenja održive proizvodnje energije u poljoprivrednom sektoru. Povezivanje unapređenja energetske efikasnosti u poljoprivredi sa tržištima kredita za ugljenik i taksonomijama održivog finansiranja radi podsticanja investicijasa niskim emisijama i privlačenja privatnog kapitala.

Upravljanje & praćenje životne sredine	Jačanje inspekcije životne sredine i prikupljanja podataka o tlu, vodi i biodiverzitetu radi unapređenja praćenja, usklađenosti i donošenja politika zasnovanih na dokazima.	Institucionalizacija sistema za praćenje životne sredine sa interoperabilnim bazama podataka radi omogućavanja efikasne razmjene podataka, praćenja i donošenja odluka zasnovanih na dokazima.
	Obuka lokalnih zvaničnika i poljoprivrednih savjetnika o ciljevima EU Green Deal-a i CAP uslovljenosti radi poboljšanja sprovođenja propisa, savetodavnih usluga i usklađenosti sa EU standardima održivosti.	Integracija pravila međusobne usklađenosti i ekoloških šema u nacionalne okvire podrške kako bi se obezbijedila usklađenost sa standardima održivosti i podstaklo ekološki odgovorno poljoprivredno poslovanje.

6. Izazovi specifični za zemlju i predložene mjere za sektor poljoprivrede i ruralnog razvoja u ZB-6

6.1. Rezime karakteristika specifičnih za zemlju

Jedinstvena SWOT analiza i analiza zajedničkih osnova pokazuju da agri-prehrambeni sistemi zemalja Zapadnog Balkana (ZB-6) imaju mnogo zajedničkih strukturnih izazova. Ipak, svaka zemlja pokazuje specifične karakteristike zasnovane na osnovu izabranog lanca vrijednosti, institucionalnog konteksta i profila proizvodnje. Ovaj dio detaljnije razrađuje te specifičnosti za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, Crnu Goru, Sjevernu Makedoniju i Srbiju. Razumijevanje ovih posebnosti ključno je za prilagođavanje politika koje dopunjuju regionalne preporuke.

Tabele 7. Rezime specifičnih izazova poljoprivrednog sektora u ZB-6²⁷

Lanac vrijednosti/Država	Ekonomski	Socijalni	Ekološki
Albanija (Mliječni proizvodi)	-Mljekarstvo čini oko 40% poljoprivredne proizvodnje, ali je proizvodnja veoma fragmentisana. -Oko 96% farmi mljekara ima manje od 5 krava. Samo mali broj farmi upravlja polukomercijalnim stadima (>10 krava). -Dualizam: nekoliko modernih farmi i prerađivača je integrisano u tržište, dok većina malih proizvođača ostaje u niskoprofitnoj i neformalnoj trgovini. -Pad proizvodnje mlijeka (2017–2023) usljed ograničenih investicija i demografskih promjena.	-Velika zavisnost od neformalne radne snage i neplaćenih članova porodice. -Loši radni uslovi i slab sistem socijalne zaštite. -Visoke stope migracije iz ruralnih područja i nedostatak motivacije mladih da se uključe u poljoprivredni sektor. -Nedovoljna zastupljenost žena i mladih u organizacijama i procesima donošenja odluka zbog prepreka u pristupu zemljištu/zemljišnih barijera i kulturnih normi.	- Visoke emisije enteričnog metana -Nepravilno upravljanje stajskim đubrivom zagađuje zemljište i vodu. -Degradacija pašnjaka i gubitak biodiverziteta usljed napuštanja zemljišta i pritiska ispaše. -Ograničena ulaganja u obnovljive izvore energije i tehnologije efikasnog korišćenja resursa.
Bosna & Hercegovina (Mliječni proizvodi)	-Proizvodnja je dominantno zasnovana na porodičnim farmama sa prosječno 3–5 krava, dok je broj srednjih farmi (20–50 krava) mali. -Slabo razvijena infrastruktura za prerađu, skladištenje i plasman proizvoda.	-Egzistencija domaćinstava zavisi od poljoprivrednih aktivnosti uz ograničene prihode. -Slaba organizovanost proizvođača, kao i nedovoljno razvijene savetodavne i stručne službe	-Intenzivno mljekarstvo izaziva zagađenje tla, vode i vazduha. -Sadržaj organske materije u zemljištu se smanjuje. -Tradicionalne metode i pravilno upravljanje stajskim đubrivom mogu unaprijediti strukturu tla i

²⁷ Ova analiza zasnovana je na šest nacionalnih dokumenata politike o održivim prehrambenim sistemima i ruralnim izvorima prihoda za svaku od šest zemalja Zapadnog Balkana (ZB-6), kako je navedeno iznad.

	-Uvoz čini značajan udio domaće potražnje.		spriječiti eroziju, ali je primjena klimatski pametnih praksi niska.
Kosovo (Povrće & Mliječni proizvodi)	- Rascjepkani zemljišni posjedi ograničavaju mehanizaciju i ostvarivanje ekonomije obima. Mala stada u prosjeku imaju 3–5 krava, a manje od 2% farmi ima više od 10 krava. - Ograničen pristup tehnologijama i slabe tržišne veze; sektor mljekarstva se suočava sa problemima kvaliteta, sertifikacije i nejednakog pristupa tržištu.	-Neadekvatne savjetodavne i stručne službe. -Slaba organizovanost poljoprivrednika, pri čemu mnogi prodavaju proizvode direktno putem neformalnih kanala.	-Suše, nestašice vode i rizici po zdravlje životinja ugrožavaju proizvodnju. -Visoki troškovi ulaganja, u kombinaciji sa fragmentacijom, dodatno povećavaju ranjivost sektora. -Organska i održiva proizvodnja su još uvijek u ranoj fazi razvoja.
Montenegro (Mliječni proizvodi)	-Velika zavisnost od uvoza. - Nedovoljno razvijena prerada i slabo organizovana tržišta. - Tipično 2–6 krava po domaćinstvu; veoma mali broj farmi prelazi 10–15 krava. - Proizvođači se suočavaju sa niskim otkupnim cijenama, rastućim troškovima, nerazvijenim tržišnim vezama i slabom organizovanošću. - Pad broja muznih krava i nedostatak standardizacije i sertifikacije.	- Proizvodnja je u velikoj mjeri zasnovana na porodičnim gazdinstvima i izrazito sezonska; rasprostranjena neformalna prodaja smanjuje mogućnost praćenja. - Slabe zadruge i niska pregovaračka moć proizvođača.	-Sjeverni pašnjaci pružaju dobre uslove za ispašu, ali loša infrastruktura izoluje proizvođače. -Nizak nivo primjene digitalizacije i usvajanja inovacija otežava održivost sektora.

Sjeverna Makedonia (Med)	-Pčelarstvo podržava izvore prihoda u ruralnim područjima, ali je fragmentisano, slabo integrisano u tržišta i izloženo nepravednim trgovinskim praksama. -Poljoprivrednici imaju slabu pregovaračku moć; naponi u brendiranju i diferencijaciji proizvoda su spori i fragmentisani. -	- Ograničen pristup savetodavnim uslugama i obuci; poljoprivrednicima je potrebno više komunikacije o politikama. - Organizacije proizvođača su slabe; mali poljoprivrednici su marginalizovani u pregovorima o cijenama.	-Izražena ranjivost na suše i gubitak biodiverziteta. -Ograničena primjena klimatski pametnih i niskoemisijских tehnologija. -Nedovoljno razvijeni sistemi praćenja stanja tla i biodiverziteta.
Srbija (Crvena paprika/ajvar)	-Snažna tradicija i zaštićena geografska oznaka (GI) poput leskovačkog ajvara, ali se suočava sa klimatskim varijacijama sirovina, nedostatkom radne snage i ograničenim kapacitetima i pristupom tržištu. - Slaba upotreba zaštite geografskih oznaka GI. - Mali proizvođači nemaju dovoljno vještina u razvoju proizvoda, tehnologijama i marketingu. -Tržište se oslanja na direktnu i sezonsku prodaju; suočava se sa nepravednom konkurencijom jeftinog industrijskog i uvoznog ajvara.	-Proizvođači su uglavnom nezavisni; slaba saradnja unutar i između lanaca vrijednosti. -Ograničena svest o javnim fondovima i obavezama usklađenosti.	-Klimatske varijacije smanjuju prinose paprike i dostupnost vode. -Prerada može dodatno povećati pritisak na resurse kroz otpad i potrošnju energije (pakovanje, gorivo).

6.2. Predložene mjere za svaku zemlju ZB-6

Na osnovu izazova specifičnih za svaku zemlju, analiziranih u prethodnom dijelu, ovaj dio političkog dokumenta pruža preporuke na nacionalnom nivou za podršku tranziciji ka održivim prehrambenim sistemima i izvorima prihoda u zemljama Zapadnog Balkana (ZB-6).

Albanija: Lanac vrijednosti mliječnih proizvoda

Na osnovu izazova identifikovanih u lancu vrijednosti mlijeka, predlaže se set sveobuhvatnih preporuka za jačanje sektora kroz unapređenje kvaliteta, održivosti, konkurentnosti i inkluzivnosti. Unapređenje centara za prikupljanje mlijeka, sistema sertifikacije i obuke poljoprivrednika može poboljšati bezbjednost hrane i pomoći u usklađivanju praksi sa EU standardima. Jačanje zadruga može povećati pregovaračku moć poljoprivrednika, smanjiti troškove i proširiti pristup tržištu. Primjena klimatski pametnih inovacija, poput proizvodnje biogasa, unapređenog upravljanja stajskim đubrivom i otpornijih sistema stočne hrane, može smanjiti emisije i istovremeno zaštititi ekosisteme. Specifični finansijski instrumenti, uključujući kreditne linije za sektor mlijeka, grantove i alate za ublažavanje rizika, mogu olakšati ulaganja u savremene tehnologije i zaštititi proizvođače od ekonomskih šokova. Davanje prioriteta ženama i mladima kroz ciljne obuke, pristup kreditima i prilike za liderstvo podstaći će generacijsku obnovu i ravnomjeran razvoj. Podsticanje diverzifikacije aktivnosti i prerade proizvoda sa dodanom vrijednošću može povećati prihode poljoprivrednika i proširiti njihov tržišni doseg. Na kraju, proširenje i digitalizacija savjetodavnih usluga i sistema podataka podržaće usvajanje održivih praksi i omogućiti donošenje odluka zasnovanih na dokazima u cijelom lancu vrijednosti.

Bosna i Hercegovina: Lanac vrijednosti mliječnih proizvoda

Sektor mljekarstva u Bosni i Hercegovini zahtijeva rebalansiranje lanca vrijednosti kako bi se obezbijedilo da farmeri dobijaju pravednije prihode i ostanu konkurentni. Politike bi trebalo da se fokusiraju na jačanje domaće proizvodnje kako bi se smanjila zavisnost od uvoza, uz unapređenje ekološke održivosti i dugoročne održivosti sektora. Da bi se zaštitio kvalitet zemljišta, vode i vazduha, potrebna su ulaganja u moderne sisteme upravljanja stajskim đubrivom, bazene za otpadne vode i pravilno rukovanje i korišćenje organskih đubriva. Promovisanje klimatski pametnih tehnologija, poput proizvodnje biogasa, može smanjiti emisije, generisati obnovljivu energiju i poboljšati efikasnost farmi, pod uslovom da se digestat vraća u zemljište kako bi se održao nivo hranljivih materija. Podrška tradicionalnim sistemima zasnovanim na pašnjacima može poboljšati plodnost zemljišta i smanjiti eroziju, dok sistemi obuke i nadzora treba da pomognu farmerima da primijene uravnotežene prakse upravljanja hranljivim materijama koje sprječavaju zagađenje podzemnih voda. Jačanje finansijskih podsticaja, savjetodavnih službi i poštovanja ekoloških standarda pomoći će da se sektor uskladi sa principima održive poljoprivrede, poveća otpornost i obezbijedi da lanac vrijednosti mljekarstva ostane ekonomski održiv i ekološki odgovoran.

Kosovo: Povrće i mliječni sektor

U slučaju Kosova, otpornost lanca vrijednosti može se poboljšati kroz unapređenje praćenja prihoda, smanjenje proizvodnih troškova, poboljšanje pristupa tržištu i proširenje prerade

proizvoda sa dodatom vrijednošću. Bolje praćenje raspodjele prihoda, posebno udjela koji ostaje farmerima, uz ciljanu podršku u brendiranju, diverzifikaciji proizvoda i sertifikaciji, može povećati konkurentnost i obezbijediti pravednije prihode. Sektor takođe zahtijeva mjere za uključivanje žena i mladih. Redovne ankete o uslovima rada, stabilnosti prihoda i karakteristikama radne snage mogu pomoći u identifikovanju ranjivosti i usmjeravanju intervencija. Proširenje članstva u zadrugama, povećanje transparentnosti u formiranju cijena i jačanje pristupa obukama, savetodavnim službama i digitalnim alatima može podići društvenu održivost lanaca i podržati pravednije učešće. Na kraju, u slučaju Kosova, uspostavljanje osnovnih ekoloških indikatora i promocija agroekoloških praksi, kao što su rotaciona ispaša, organska proizvodnja povrća, efikasno navodnjavanje i agrošumarstvo, može smanjiti klimatske rizike i poboljšati zdravlje ekosistema. Povezivanje održive proizvodnje sa tržišnim podsticajima (eko-oznake, premijum cijene) dodatno će podstaći primjenu ovih praksi.

Crna Gora: Lanac vrijednosti mliječnih proizvoda

U Crnoj Gori, poboljšanje konkurentnosti može se postići kroz podršku farmama zasnovanu na učinku, modernizaciju malih i srednjih mljekara, pravedno formiranje cijena mlijeka, bolje sisteme prikupljanja i jačanje izvoznog kapaciteta. Sektor takođe zahtijeva revitalizaciju ruralnog učešća podrškom mladim farmerima, osnaživanjem žena, unapređenjem savetodavnih službi i jačanjem zadruga kako bi se obezbijedila pravednija raspodjela vrijednosti i očuvala kohezija zajednica. Sa ekološkog aspekta, održivo upravljanje pašnjacima, poboljšano rukovanje otpadom, zelene tehnologije i povećana otpornost na klimatske promjene ključni su za smanjenje ekološkog otiska sektora. Sve ove mjere zajedno imaju za cilj transformaciju lanca vrijednosti mljekarstva u Crnoj Gori u konkurentniji, inkluzivniji i klimatski otporniji sistem koji podržava ruralni razvoj, uz usklađivanje sa principima održivosti EU i FAO.

Sjeverna Makedonija: Lanac vrijednosti med

Sektor pčelarstva u Sjevernoj Makedoniji bi imao koristi od standardizovanih alata za praćenje prihoda, koji bi omogućili pčelarima da prate prinose, proizvodne troškove i rezultate prodaje. Mapiranje distribucije vrijednosti duž lanca, od pčelara do prikupljača, prerađivača i maloprodaje, pomoći će u identifikaciji neravnoteža u cijenama i podržati pravedne intervencije na tržištu. Proširenje pristupa tržištu kroz sertifikate, diversifikaciju proizvoda na bazi meda i procjene troškova i koristi inicijativa za brendiranje i označavanje poboljšaće konkurentnost i otvoriti nove mogućnosti na domaćem i izvoznom tržištu. Takođe, potrebne su redovne ankete kako bi se razumjela zavisnost domaćinstava od pčelarstva, sezonska dinamika rada i uključenost članova porodice. Praćenje ključnih indikatora, poput udjela vrijednosti koju zadržavaju pčelari, stabilnosti prihoda i učešća žena i mladih, pomoći će da se obezbijedi inkluzivan razvoj sektora. Jačanje zadruga i udruženja pčelara može povećati transparentnost u formiranju cijena i poboljšati pregovaračku moć. Povećanje pristupa obukama, digitalnim alatima, savetodavnim službama i profesionalnom razvoju podići će društvenu održivost i podržati profesionalizaciju sektora. Na kraju, lanac vrijednosti meda je direktno povezan sa zdravljem ekosistema, što čini dugoročno praćenje životne sredine od ključnog značaja. Uspostavljanje osnovnih indikatora o biodiverzitetu oprašivača, produktivnosti košnica, slučajevima uništavanja pčelinjih zajednica, ostacima pesticida i stanju cvjetnih resursa je ključno za informisano donošenje odluka. Promocija održivih

praksi pčelarstva, poput organske proizvodnje, pošumljavanja vrstama bogatim nektarom i agrošumarstva, može ojačati staništa oprašivača i smanjiti pritisak na pojedinačne ekosisteme.

Srbija: Lanac vrijednosti Ajvara

Jačanje lanca vrijednosti ajvara u Srbiji zahtijeva ciljanu institucionalnu podršku, unaprijeđene savetodavne službe i strateška ulaganja u svim dimenzijama održivosti. Veća otpornost može se postići podrškom uzgoju u zatvorenom prostoru i klimatski pametnim praksama, poboljšanjem pristupa otpornim sortama, proširenjem sertifikacije proizvoda i brendiranja i jačanjem marketinga, saradnje i diverzifikacije prodajnih kanala. Snažnija udruženja proizvođača, bolji pristup obukama, unaprijeđeni podaci o radu u domaćinstvu i ciljane tehnološke inovacije mogu smanjiti radno opterećenje i poboljšati mogućnosti za žene, mlade i male farme. Sa ekološkog aspekta, promocija organske proizvodnje, smanjenje upotrebe hemikalija, poboljšanje efikasnosti navodnjavanja, očuvanje zemljišta i biodiverziteta, te valorizacija otpada od prerade značajno će unaprijediti održivost i kružnost sektora.

7. Preporuke politika za održive prehrambene sisteme i izvore prihoda u ZB -6

Sljedeće preporuke konsoliduju ključne sugestije izvedene iz regionalnih procjena i poslužiće kao strateški okvir za donosioce politika u cilju unapređenja usklađenosti sa EU Strategijom “Od farme do viljuške” (F2F) i Zajedničkom poljoprivrednom politikom (CAP). Razvojni partneri i institucije EU²⁸ trebalo bi da koriste ovaj okvir za ciljano usmjeravanje finansijskih instrumenata, tehničke pomoći i intervencija za jačanje kapaciteta koje podržavaju razvoj održivih, inkluzivnih i konkurentnih agro-prehrambenih sistema u regionu Zapadnog Balkana.

Usklađivanje nacionalnih politika i zakonodavnog okvira, na nacionalnom i regionalnom nivou, sa EU CAP i Strategijom “Od farme do viljuške” je neophodno kako bi se obezbijedila harmonizacija standarda bezbjednosti hrane, zaštite životne sredine i kvaliteta sa EU zahtjevima. Nacionalne vlade treba da daju prioritet pravovremenoj prenošenju i primjeni relevantnih EU regulativa. Razvojne agencije mogu podržati ovaj proces finansiranjem inicijativa za jačanje kapaciteta regulatornih i inspeksijskih tijela. EU može dodatno ojačati usklađenost pružanjem ciljane tehničke pomoći, uključujući i projekte Twinning. Twinning projekti ostaju jedan od ključnih instrumenata EU za pomoć zemljama kandidatkinjama i potencijalnim kandidatkinjama u usklađivanju zakonodavstva i institucionalnih praksi sa standardima EU. Oni omogućavaju direktan prenos ekspertize sa javnih uprava država članica EU na njihove kolege u tim zemljama, jačajući administrativni kapacitet i osiguravajući praktičnu i održivu primjenu EU normi.

Uspostavljanje formalnih mehanizama koordinacije AKIS-a (Agro-konsultativno-informacioni sistem), unapređenje profesionalnih standarda i akreditacije poljoprivrednih savjetnika, kao i širenje primjene digitalnih platformi za generisanje i širenje znanja. Nacionalne vlade treba da ugrade modernizaciju AKIS-a u svoje okvire politike EU integracija, ruralnog razvoja i inovacija. Razvojni partneri, a EU kroz programe poput Horizon Europe i Erasmus+, treba da pruže ciljanu

²⁸ U cijelom ovom dijelu sa preporukama, EU je identifikovana kao glavni akter u olakšavanju integracije zemalja ZB6 u EU okvir

podršku finansiranjem inovacionih centara, naprednih obuka za pružaoce savjetodavnih usluga i strukturisanih prekograničnih mreža znanja. Jačanje AKIS-a će poboljšati primjenu održivih praksi, ubrzati tehnološke inovacije i povećati konkurentnost poljoprivrednog sektora.

Unapređenje konsolidacije zemljišta i smanjenje fragmentacije zemljišta predstavljaju ključni instrument za jačanje konkurentnosti farmera, olakšavanje investicija i doprinos efikasnijem upravljanju zemljištem. Nacionalne vlasti treba da sprovedu dobro strukturisane programe konsolidacije zasnovane na modernim katastarskim sistemima, transparentnim zemljišnim registrima i pravnim okvirima koji štite prava svojine. Trebalo bi uvesti mehanizme podsticaja, poput finansijske podrške ili poboljšanja infrastrukture, kako bi se podstakli vlasnici susjednih parcela da dobrovoljno objedine i reorganizuju fragmentisana zemljišta. EU IPA i IPARD sredstva, uz podršku razvojnih partnera, mogu igrati ključnu ulogu finansiranjem katastarskih ažuriranja, zemljišnih snimanja, pravnih i medijacijskih usluga i neophodne infrastrukture za objedinjene posjede.

Uspostavljanje i operacionalizacija povoljnog pravnog okvira za poljoprivredne zadruge i organizacije proizvođača, uključujući pojednostavljene procedure registracije, jasna pravila upravljanja i ciljne fiskalne podsticaje za povećanje pregovaračke moći farmera, pristupa tržištu i integracije u segmente lanca vrijednosti sa većom dodatom vrijednošću. Razvojne agencije mogu dopuniti ove napore pružanjem pravne, menadžerske i poslovno-razvojne podrške novim i postojećim grupama, pomažući im da izgrade čvrste organizacione i finansijske strukture. EU instrumenti, uključujući IPA i IPARD, trebalo bi da se koristi za finansiranje zajedničke infrastrukture za zadruge, poput preradnih kapaciteta, skladišta, sistema nabavke inputa i zajedničkih platformi za marketing i distribuciju.

Jačanje finansijske inkluzije u agro-prehrambenom sektoru kroz partnerstvo sa lokalnim finansijskim institucijama radi uspostavljanja poljoprivrednih garantnih fondova i mehanizama dijeljenja rizika, koji olakšavaju kreditiranje malih proizvođača, žena i mladih preduzetnika. Regulatorni okviri takođe treba da podstiču razvoj prilagođenih finansijskih proizvoda u skladu sa potrebama novih i nedovoljno podržanih poljoprivrednih proizvođača. Razvojne agencije mogu podržati ovu agendu dizajniranjem instrumenata mješovitog finansiranja, programa tehničke pomoći i podrške za spremnost za investicije, što smanjuje barijere za dobijanje kredita i stimulise učešće privatnog sektora. EU IPA i IPARD sredstva treba koristiti za sufinansiranje start-upova, inovativnih poslovnih modela i ulaganja sa dodatom vrijednošću, koje vode žene i mladi.

Jačanje kapaciteta za preradu agro-prehrambenih proizvoda i sistema za obezbjeđivanje kvaliteta radi povećanja konkurentnosti i podrške diverzifikaciji ka proizvodima sa većom dodatom vrijednošću. Vlade se ohrabruju da u potpunosti koriste EU instrumente, posebno one u okviru Uredbe (EU) br. 1151/2012 o šemama kvaliteta za poljoprivredne proizvode i prehrambene namirnice, kako bi se promovisale geografske oznake (GI), tradicionalne specijalitete i druge sertifikacije sa dodatom vrijednošću. Razvojni partneri mogu doprinijeti pružanjem tehničke pomoći za standardizaciju proizvoda, sisteme praćenja i usklađenost sa EU zahtjevima za kvalitet i bezbjednost.

Jačanje formalnih tržišnih veza, poboljšanje transparentnosti i osiguranje uravnotežene raspodjele vrijednosti duž lanca snabdijevanja. Regionalni prioriteti uključuju razvoj digitalnih

tržišta, širu primjenu shema ugovorne poljoprivrede i unapređene inicijative za promociju izvoza. Nacionalne vlade treba da uspostave povoljne pravne i regulatorne okvire za ugovornu poljoprivredu, uključujući jasna pravila o obavezama, rješavanju sporova i standardima kvaliteta. Razvojne agencije mogu podržati modernizaciju tržišnih sistema ulaganjem u e-trgovinske platforme, logistička rješenja i usluge povezivanja proizvođača i kupaca. EU može dodatno doprinijeti olakšavanjem regionalne trgovinske integracije, unapređenjem međusobnog priznanja standarda i podrškom harmonizaciji sa zahtjevima EU tržišta.

Promovisanje primjene klimatski pametne poljoprivrede i održivih poljoprivrednih praksi kroz ciljne podsticaje, regulatornu podršku i savetodavne službe, kako bi se izgradili otporniji sistemi hrane i smanjili negativni uticaji na životnu sredinu. Prioritetne mjere uključuju uvođenje otpornijih sorti usjeva na sušu, efikasne tehnologije navodnjavanja, unapređene prakse upravljanja stajskim đubrivom i hranljivim materijama, širu upotrebu obnovljive energije na farmama i poboljšane aktivnosti za očuvanje biodiverziteta. Razvojne agencije i EU, posebno kroz finansijske instrumente u skladu sa Green Deal, trebalo bi da podrže ove napore finansiranjem pilot inicijativa, primijenjenih istraživanja i tehničkih obuka za poljoprivrednike i savjetnike.

Sprovođenje mjera i politika podrške mladima iz ruralnih područja radi zaustavljanja depopulacije sela i osiguranja generacijske obnove u poljoprivredi u zemljama ZB-6. Ovo uključuje integrisanje mladih u nacionalne i lokalne politike ruralnog razvoja, pružanje start-up grantova, olakšavanje pristupa zemljištu i finansijama i unapređenje ruralne infrastrukture i socijalnih usluga. Razvojne agencije mogu podržati programe preduzetništva, mentorstvo i inovacione centre posebno usmjerene ka mladim poljoprivrednicima. EU može doprinijeti kroz inicijative lokalnog razvoja vođene zajednicom i finansijske instrumente koji povećavaju učešće mladih u održivim agro-prehrambenim lancima vrijednosti.

Uklanjanje strukturnih prepreka za učešće žena u poljoprivredi, uključujući pravičan pristup zemljištu, kreditima, savetodavnim uslugama i rukovodećim ulogama u organizacijama proizvođača i zadrugama, kako bi se ojačala otpornost ruralnih zajednica i podstakao inkluzivni razvoj. Ciljani pravni okviri, fiskalni podsticaji i poljoprivredni programi sa rodno-osjetljivim pristupom mogu olakšati osnaživanje žena. Razvojne agencije mogu pružiti programe jačanja kapaciteta, poslovne obuke i mentorstvo za žene u ruralnim područjima, dok EU može podržati projekte koji promovišu rodnu ravnopravnost i inkluzivno učešće u agro-prehrambenim sistemima.

Navedene preporuke nude strateški okvir za nacionalne vlade da sprovedu proaktivne mjere u podršci pristupanju EU, za razvojne agencije da osmisle ciljne programe pomoći, i za EU da efikasno dodijeli finansijsku i tehničku podršku kako bi se obezbijedili održivi prehrambeni sistemi i izvori prihoda u zemljama ZB-6.

PRILOZI

PRILOG A: Detaljne informacije o konsultativnim sastancima po zemljama

Država	Obuka	Lanac vrijednosti	Opština	Ukupno	Žene	Od 18-40 godina
Albanija	Prva	LAB	Malesi e madhe	20	2	5
	Druga		Belsh	20	1	4
	Treća	Mliječni proizvodi	Berat	10	3	1
	Četvrta		Lushnje	15	10	2
	Peta		Zall herr, Tirana	13	0	3
Ukupno				78	16	15
Crna Gora	Prva	Mliječni proizvodi	Župa	16	4	4
	Druga		Nikšić	15	13	7
	Treća		Tuzi	16	1	3
	Četvrta		Danilovgrad	15	5	2
	Peta		Bijelo Polje	15	1	2
Ukupno				77	24	18
Srbija	Prva	Vino	Rekovac	14	9	5
	Druga	Povrće	Leskovac	10	7	1
	Treća		Rudno	12	8	2
	Četvrta	Vino	Paraćin	19	11	12
	Peta	Vino i Povrće	Kruševac	12	9	10
Ukupno				67	44	30
Bosna i Hercegovina	Prva	Mliječni proizvodi	B Petrovac	19	13	8
	Druga		Banja Luka	10	4	5
	Treća		Srbac	17	17	0
	Četvrta		Tuzla	17	1	10
	Peta		Bratunac	19	19	0
Ukupno				82	54	23
Kosovo	Prva	Mliječni proizvodi	Prizren	12	2	4
	Druga	Povrće	Peja	12	0	4
	Treća	Povrće	Prizren	12	8	5
	Četvrta	Povrće	Mamusha	16	0	9
	Peta	Povrće	Suhareka	10	0	3
Ukupno				62	10	25
North Macedonia	Prva	Vino i Pčelarstvo	Vinica	18	1	0
	Druga		P.Shapka	16	7	0

Ukupno	Treća		P.Shapka	22	10	0
	Četvrta		Veles	26	0	0
	Peta		Online	12	1	0
				94	19	0
Ukupno				826	315	222

PRILOG B. Kratkoročne i dugoročne mjere za svaku državu ZB-6

Tabela 8. Kratkoročne i dugoročne mjere ekonomske dimenzije za svaku državu ZB-6

Country	Kratkoročne mjere (1-3 godine)	Dugoročne mjere (4-8 godina)
Albanija (mliječni proizvodi)	Promovisati zadruge i grupe proizvođača kroz obuke i pravnu podršku; IPARD III grantovi za mehanizaciju i obnovljive izvore energije; pilot-projekti za digitalno praćenje (traceability).	Sprovoditi dobrovoljnu konsolidaciju i izdavanje zemljišta putem katastarske reforme; razvijati veliku infrastrukturu za navodnjavanje i obnovljive izvore energije; regionalna promocija geografski zaštićenih oznaka (GI) za sireve i masline.
Bosna & Hercegovina (mliječni proizvodi)	Ojačati upravljanje zadrugama i obezbijediti nadogradnju male opreme putem IPARD II; pilot-projekti ugovorne poljoprivrede; grantovi za hladnjače.	Razviti zemljišni fond i izdavanja zemljišta u zakup; ulagati u obnovljive izvore energije i centre za preradu; praćenje (traceability) geografski zaštićenih oznaka (GI) za sireve; integrisani logistički centri.
Kosovo (povrće & mliječni proizvodi)	Uspostaviti grupe proizvođača; IPA/IFAD krediti za malu opremu; pilot-modeli povezivanja farmer-prerađivač; male prerađivačke jedinice.	Pilot-projekti konsolidacije zemljišta uz katastarska ažuriranja; proširenje sistema navodnjavanja i solarnih sistema; sistemi sertifikacije i brendiranja; ulaganja u seoske puteve.
Crna Gora (mliječni proizvodi)	Revitalizovati male zadruge; IPARD III podrška za jedinice za mužnju i hlađenje; pomoć malim prerađivačima mlijeka; mjesta za sakupljanje u selima.	Registrovati pašnjake i razjasniti prava svojine; mljekarske fabrike na obnovljive izvore energije; geografski zaštićene oznake (GI) za tradicionalne sireve; hladni lanci i proširenje seoskih puteva.

Sjeverna Makedonija (med)	Podržati zadružne sheme u sektoru pčelarstva; grantovi za preradu uz obnovljive izvore energije; promocija ugovorne poljoprivrede; centri za sortiranje i skladištenje.	Udruživanja zemljišta i dobrovoljna konsolidacija; unapređenje ruralne infrastrukture; praćenje (traceability) i promocija geografski zaštićenih oznaka (GI); regionalni logistički centri.
Srbija (crvena paprika/ajvar)	Unaprijediti upravljanje zadrugama; garantni fondovi za opremu i kredite za mlade; proširiti ugovornu poljoprivredu za povrće i ajvar; hladnjače i seoski putevi.	Podsticaji za izdavanje zemljišta u zakup i konsolidaciju; obnova sistema navodnjavanja i oporavak energije iz otpada; primjena sistema geografski zaštićenih oznaka (GI) za leskovački ajvar; pogoni za preradu i sistemi zasnovani na obnovljivim izvorima energije.

Tabela 9. Kratkoročne i dugoročne mjere ekonomske dimenzije za svaku zemlju ZB-6

Država	Kratkoročne mjere (1–3 godine)	Dugoročne mjere (4–8 godine)
Albanija (mliječni proizvodi)	Podržati formalizaciju porodičnih farmi; pokrenuti grantove za žene i mlade; obuke za zadruge; ojačati ruralne savjetodavne službe u oblasti bezbjednosti rada.	Institucionalizovati pokriće ruralnog osiguranja; formirati nacionalnu federaciju zadruga; integrisati rodnu ravnopravnost u poljoprivredno zakonodavstvo i reformu nasljeđivanja zemljišta.
Bosna & Hercegovina (mliječni proizvodi)	Pružiti pravnu pomoć za osnivanje zadruga; proširiti obuhvat savjetodavnih službi; pilot-projekti penzijskih i zdravstvenih šema za ruralne oblasti.	Harmonizovati sisteme socijalne zaštite između entiteta; uspostaviti stalnu savjetodavnu akademiju za ruralne oblasti; sprovesti jedinstvene okvire za zadruge i rodnu ravnopravnost.
Kosovo (povrće & mliječni proizvodi)	Grantovi za preduzetništvo i inkubaciju usmjereni na mlade; mentorstvo za žene u agro-biznisu; ojačati lokalne grupe proizvođača.	Integrisati kreditne linije za mlade i žene u nacionalne programe; uključiti indikatore socijalne inkluzije u IPARD; razviti zadružne saveze sa marketinškom snagom.

Crna Gora (mliječni proizvodi)	Promovisati kampanje za poštenu trgovinu i bezbjedan rad; obučavati žene i mlade za preradu i marketing mliječnih proizvoda; pilot-projekti zadružnih proizvođača.	Uspostaviti centre za ruralni razvoj koji pružaju obuke i socijalnu zaštitu; konsolidovati kooperativne mreže povezane sa PDO/PGI shemama.
Sjeverna Makedonija (med)	Osnivati udruženja pčelara; ponuda obuke o liderstvu, komunikaciji i bezbjednosti; podsticati osnivanje omladinskih pčelarskih klubova	Institucionalizovati socijalne zadruge; integrisati udruženja pčelara u podršku usklađenu sa CAP-om; obezbjeđivanje jednakog pristupa žena savjetodavnim službama i finansiranju.
Srbija (crvena paprika/ajvar)	Ojačati udruženja proizvođača; pružiti stručne obuke u oblasti poljoprivrednog i prehrambenog preduzetništva; promovisati uključivanje sezonskih radnika	Osnovati profesionalne zadruge sa statusom socijalnog preduzeća; integrisati jedinice za ruralnu socijalnu politiku unutar ministarstava kako bi se obezbijedila inkluzija i praćenje radnih prava

Tabela 10. Kratkoročne i dugoročne mjere ekonomske dimenzije za svaku državu ZB-6

Država	Kratkoročne mjere (1–3 godine)	Dugoročne mjere (4–8 godina)
Albanija (mliječni proizvodi)	Pilot jedinice za biogas i kompostiranje za upravljanje stajskim đubrivom; obuke o klimatski pametnom hranjenju i navodnjavanju; obnova degradiranih pašnjaka i sadnja drveća za kontrolu erozije	Uspostaviti nacionalni inventar gasova staklene bašte (GHG) iz stočarstva i program za biogas; proširiti obnovu pašnjaka na zaštićena područja; potpuno uskladiti sa EU Direktivom o nitratima i ciljevima Green Deal-a

Bosna & Hercegovina (mliječni proizvodi)	Poboljšati skladištenje stajskog đubriva i upravljanje hranljivim materijama kroz grant šeme po jedinicama; demonstrirati potencijal biogasa na velikim farmama; obučavati savjetodavno osoblje o klimatski pametnoj poljoprivredi (CSA).	Uspostaviti državni sistem za monitoring životne sredine za zemljište i vodu; proširiti kapacitete za biogas i upravljanje otpadom; primijeniti agri-eko isplate za očuvanje biodiverziteta i skladištenje ugljenika.
Kosovo (povrće & mliječni proizvodi)	Promovisati navodnjavanje kap po kap i sakupljanje kišnice; obuke o kompostiranju stajskog đubriva i energetske efikasnosti; pokrenuti pilot-projekte malih obnovljivih izvora energije.	Integrirati upravljanje klimatskim rizicima u strategiju poljoprivrede; razvijati regionalne solarne i biogas klastere; proširiti infrastrukturu za navodnjavanje i kapacitete za skladištenje vode putem donatorskog finansiranja
Montenegro (mliječni proizvodi)	Pokrenuti planove upravljanja pašnjacima i povezivanje sa eko-turizmom; podržati solarne sisteme hlađenja za planinske mljekare; sprovesti kampanje za podizanje svijesti o smanjenju otpada.	Uspostaviti nacionalnu šemu plaćanja za ekosistemske usluge; proširiti investicije u obnovljive izvore energije u planinskim regionima; integrisati sektor mljekarstva u strategiju prilagođavanja klimatskim promjenama.
Sjeverna Makedonija (med)	Promovisati usjeve za ishranu stoke prijateljske prema biodiverzitetu i staništa za oprašivače; obuke o organskom pčelarstvu i upravljanju klimatskim rizicima; pokrenuti ekološko praćenje flore i zemljišta.	Institucionalizovati zaštitu oprašivača i biodiverziteta unutar ekoloških šema usklađenih sa CAP-om; uspostaviti nacionalnu bazu podataka o zdravlju pčela i procjeni vrijednosti ekosistemskih usluga.

Srbija (crvena paprika/ajvar)	Poboljšati energetska efikasnost u preradi i pakovanju; pokrenuti pilot-projekte za reciklažu otpada i niskougljenični transport; pratiti klimatske rizike u proizvodnji paprike.	Uvesti standarde zelene industrije postrojenja za preradu; podržati integraciju obnovljivih izvora energije i označavanje ugljeničnog otiska za izvoz ajvara; obnoviti degradirano poljoprivredno zemljište kroz ekološke šeme CAP-a.
-------------------------------	---	---
